DAMIR MUDRINJAK

MAKSIMIR

NEKAD I SAD

20714

»Za umorne od posla,
tužne ili potištene,
da ih ove nedužne radosti prirode
osvježe i pridignu.«

Juraj Haulik, 1843.

Biblioteka »Nekad i sad« br. 1

DAMIR MUDRINJAK

MAKSIMIR
NEKAD I SAD

(monografija — vodič)

Objavljeno prigodom 180. obljetnice
utemeljenja parka

Stručni recenzent:
Smiljan Klaić, dipl. pejz. arh.

Izdavač:
Hrvatsko književno društvo
sv. Ćirila i Metoda

Tisak:
NIP »Štampa«, Osijek

ZAGREB 1974

Predgovor

O Maksimiru se u široj javnosti relativno malo pisalo i govorilo pa se o njegovu pravom stanju i aktualnoj problematici malo zna, premda se o njemu govori u svim turističkim prospektima i vodičima, od prvog vodiča kroz Zagreb na hrvatskom jeziku iz prošlog stoljeća do onih današnjih. Iako je Maksimir u stručnoj literaturi zauzeo odgovarajuće mjesto, u svim tim informacijama koje su namijenjene širem krugu čitatelja on nije dovoljno zastupljen.

Knjižicom »Maksimir nekad i sad« nastojao sam posjetiteljima Maksimira — Zagrepčanima i turistima — pružiti opširnije informacije iz prošlosti i sadašnjosti toga najvećeg i najljepšeg hrvatskog gradskog parka.

Inače, ova monografija izlazi iz tiska u vrijeme kada se navršava 180. obljetnica utemeljenja Maksimira.

Sadržajno, knjižica se sastoji, uglavnom, iz četiri dijela. U prvom dijelu je dat prikaz povijesti Maksimira kroz pojedina razdoblja s opisima objekata kojih više nema. Drugi dio sadrži neke primjere o tome što je i kako napisano i kakvo mjesto zauzima Maksimir u raznim napisima. U trećem se dijelu razrađuju neka pitanja iz maksimirske prošlosti. Četvrti dio ove knjižice, najbitniji, jest vodič kroz današnji Maksimir; u njemu su opisani postojeći objekti. Na kraju je poglavlje o zaštiti i budućnosti Maksimira.

Na pisanje ove jedinstvene knjižice potakli su me mnogi razlozi. U prvom redu trebalo je predstaviti sve vrijednosti Maksimira i staviti ih na pravo mjesto u nizu zagrebačkih kulturno-povijesnih znamenitosti. Knjižica nadalje želi osvijetliti pravo značenje Maksimira. Osim toga, valja naglasiti da se pod Maksimirom ne podrazumijeva samo Zoološki vrt, već nešto mnogo šire i obuhvatnije.

Na kraju treba reći da bismo Maksimir zaista trebali čuvati i obnoviti, za što je potrebna pomoć šire društvene zajednice. Samo udruženim snagama pokazat ćemo svoju ljubav i brigu za Maksimir, to umjetničko djelo, taj spomenik kulture i prirode kojim se Zagreb uvijek ponosio i kojim će se i ubuduće ponositi.

Kad se Maksimir ponovno uredi i obnovi, kad bljesne u svom prvotnom sjaju, postat će opet jedna od glavnih zagrebačkih znamenitosti koju ćemo s ponosom moći pokazati i strancima.

Stručnom recenzentu dipl. pejz. arh. Smiljanu Klaiću zahvaljujem na stručnoj pomoći, a izdavaču, Hrvatskom književnom društvu sv. Ćirila i Metoda, na razumijevanju što je pronašao sredstva da se ova knjižica o Maksimiru objavi.

Autor

Pregled sadržaja

Predgovor 5
Pregled sadržaja 7
MAKSIMIR 9

Uvod
Opis (naziv, položaj, površina) . . . 11
Prirodne osobine (tlo, klima, flora i vegetacija, fauna) 12

Prvi dio — POVIJEST MAKSIMIRA
(kronika najznačajnijih zbivanja u prošlosti Maksimira)
Pretpovijest Maksimira (do 1787) . . 17
Postanak Maksimira 17
Maksimir za vrijeme Maksimilijana Vrhovca (1787—1827) 18
Maksimir za vrijeme Aleksandra Alagovića (1829—1837) 20
Maksimir za vrijeme Jurja Haulika (1837—1869) 21
Maksimir krajem XIX stoljeća (1870—1900) 27
Maksimir početkom XX stoljeća (1901—1918) 28

Maksimir između dva svjetska rata (1918—1940) 29
Maksimir za vrijeme II svjetskog rata (1941—1945) 32
Maksimir poslije II svjetskog rata (1945—1974) 32

Drugi dio — MAKSIMIR U RIJEČI I SLICI
Maksimirski albumi 35
Maksimir u turističkim prospektima i vodičima kroz Zagreb 36
Maksimir u znanstvenim napisima . . 38
Rekli su ili napisali o Maksimiru . . 40
Pjesme o Maksimiru 42

Treći dio — MAKSIMIRSKE DILEME
Maksimir — original ili kopija . . . 47
Felbinger — da ili ne 49

Četvrti dio — VODIČ KROZ MAKSIMIR
Uvod u šetnje 51
Prva šetnja: Znamenitosti današnjeg Maksimira 52
Druga šetnja: Tragom nestalih objekata 58
Treća šetnja: Mirne staze Maksimira . 60

Dodatak
Zaštita i budućnost Maksimira . . . 65
Važnija literatura 69
Slikovni prilog (8 stranica na boljem papiru)
Kazalo 72

MAKSIMIR

najveći zagrebački najznačajniji i najljepši hrvatski pejzažni park

MAKSIMIR — nekad lovište i posjed zagrebačkih biskupa; gotovo dva četvorna kilometra višestoljetne, većinom hrastove šume; niz slikovitih staza, sunčanih livada i ugodnih šumskih puteljaka; pet jezera; pet potoka i potočića; prostor pun svježine, obasjan suncem i isprepleten igrom svjetla i sjene; skladne građevine; prvo javno šetalište u jugoistočnoj Evropi; jedinstvena sinteza prirode i umjetnosti; prvorazredan kulturno-povijesni spomenik izuzetne umjetničke vrijednosti; najznačajniji i najposjećeniji hrvatski pejzažni perivoj; zaštićen spomenik prirode i kulture; u cjelini i u detaljima, uključivši hortikulturna ostvarenja i građevne objekte, Maksimir je i jedan od vrlo značajnih i vrijednih parkova u evropskim razmjerima.

UVOD

OPIS

Naziv. Podrijetlo naziva parka temelji se na imenu idejnog osnivača — zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca: »Maksimilijanov mir« — Maksimir.

Položaj. Od davnine, »maksimirska« šuma prostirala se od krajnjih obronaka Medvednice do rijeke Save, a s vremenom se taj kompleks sve više skraćivao i dijelio.

Maksimir zauzima prostor na istočnoj periferiji staroga Zagreba, danas na sjeveroistoku grada. Zaštićeno područje Maksimira omeđeno je na jugu Maksimirskom cestom od Bukovačke ceste do Štefanovečke ulice; na istoku Biogradskom ulicom pa istočnom obalom potoka Štefanovca te do istočne strane oštrog ugla Šimunske ceste; na sjeveru od tog ugla južno do ceste za Gornji Bukovac, tom cestom do potoka Blizneca, zatim potokom do ceste za Požarinje, te Požarinjem i Kosom do Prilesja; na zapadu Obojem, Vrhovčevim vijencem i Bukovačkom cestom do Maksimirske ceste.

Površina. Površina parka Maksimir iznosi 1,93 četvorna kilometra. Šumom su pokrivene gotovo tri četvrtine ukupne površine Maksimira, a livade i vodne površine zauzimaju ostali prostor, zaje-

dno s putovima i stazama te poljoprivrednim površinama i gospodarskim i drugim objektima.

Vodne površine čini pet potoka (Maksimirec, Piškornica, Dalijevac, Gornji Bukovac i Bliznec) i pet jezera (četiri umjetna, jedino Prvo jezero potječe od prirodnog šumskog jezerca).

Površina zaštićenog područja Maksimira iznosi 316 ha.

PRIRODNE OSOBINE MAKSIMIRA

Tlo. Ima više pretpostavki o geološkom postanku Maksimira. Međutim, najvjerojatnije je da je ovo područje nastalo abrazijom mora što se je ovdje nalazilo u razdoblju gornjeg pliocena. Prema visini, perivoj se može podijeliti na dva dijela: sjeverni (viši) i južni dio (niži, uglavnom ravan teren). Sjeverni dio je gotovo u cijelosti prekriven šumom, a južni je dio više razveden, jer ga čine livade i jezera. Teško je ukratko govoriti o svojstvima tla jer su ona u pojedinim dijelovima perivoja vrlo različita. Inače, tlo čini potočni aluvij (nanos potoka) a brežuljci su diluvijalnog karaktera.

Klima. Klimatske prilike su vrlo umjerene. Prosječna godišnja temepratura iznosi 11,2°C, a količina oborina 900,9 mm.

Prosječna temperatura u proljeće je 10,7°, ljeti 19,7°, u jesen 10,8° a zimi 1°C. Prosječna maksimalna temperatura iznosi 34,9 a minimalna —15,7°C. Apsolutna minimalna temperatura iznosila je jedne godine —30°C. Temperatura najtoplijeg mjeseca, lipnja, iznosi 20,6 a najhladnijeg, siječnja, 5 0°C.

Flora i vegetacija. Veći dio površine Maksimira pokriven je čvrstom vegetacijom. Različitost svojstava i raznolikost tla uvjetovali su postojanje raznovrsnosti u biljnom pokrovu. Najrasprostranjenija vrsta drveća je hrast (sl. 8) čijem su postojanju prethodila stoljeća. Upravo su istorodne skupine hrastova bile, pored ostalog, povod za zaštitu Maksimira kao spomenika prirode, jer su one odraz hrvatskog krajolika.

U pojedinim predjelima perivoja ima skupina iz različitih biljnih zajednica.

U južnom dijelu Maksimira prevladava zadruga hrasta lužnjaka (Quercion roboris). Ova se šumska zajednica djelomično prostire i po dolinama među brežuljcima sjevernog dijela parka — u dolinama potočića i u okolišu jezera. Među skupinama hrasta lužnjaka ima i površina s crnom johom (Alnetum glutinosae) i bijelom vrbom (Salicetum albae). U tim skupinama su pomiješani još bijeli jasen (Fraxinus excelsior), poljski brijest (Ulmus corpifolia), bijela topola (Populus alba) i sitnolisna lipa.

Na prostoru zapadno od aleje nalaze se najljepše skupine hrasta lužnjaka, gdje pojedina stabla dosižu debljinu i preko 120 cm. Divovskih stabala, s promjerima i do 1,60 m ima u istočnom dijelu parka, uz potok Bliznec.

U sjevernom dijelu Maksimira rasprostranjeniji je hrast kitnjak (Quercus petraea) koji se nalazi u biljnoj zajednici s grabom (Querceto-carpinetum croaticum). Ova šuma zauzima veći dio maksimirskog perivoja, premda je jedan njezin dio pretvoren u bagremik.

U najvišim dijelovima Maksimira šumsku zajednicu čine hrast kitnjak i kesten (Querco-castanetum), a na prijelazu između šume lužnjaka i

kitnjaka prostire se šuma lužnjaka, cera i kitnjaka (Quercetum mixtum).

U šumama hrasta lužnjaka i hrasta kitnjaka ima dosta običnog graba, a uz to raste još sremza, obična lijeska i drugo drveće.

Uz domaće, u Maksimiru ima i stranog raslinja. U vrijeme stvaranja perivoja bilo je ovdje posađeno preko tri stotine raznog drveća i grmlja.

Nekoliko tisuća crnogorice raznih vrsta, kao omorika, jela, vajmutovac, obični bor i ariš, bilo je posađeno već u prvoj godini stvaranja parka. Slijede dalje stotine raznih vrsta javora, breza, jasena, lipa, vrlo mnogo platana, žalosnih vrba i dr. U parku je bilo posađeno i mnogo drugog drveća, polustabala i grmlja. Osim drveća i grmlja u zajednicama i velikim skupinama u parku se nalazilo nekoliko stotina vrsta rijetkog grmlja u pojedinačnim ili malim skupinama, s odgovarajućim natpisima.

Od svega što je bilo zasađeno do danas se očuvalo samo pedesetak vrsta, među kojima se ističu hrastovi, jaseni, crvena bukva, borovi, smreka, pačempres, močvarski čempres i dr.

Sve što je bilo zasađeno pojedinačno ili u skupinama, smješteno je vrlo diskretno, kao da je priroda stvorila.

U Maksimiru ima više vrsta cvijeća. Značajni su đurđica (Convallaria maialis) i pasji zub (Erythronium dens canis) a naročito proljetno cvijeće kao visibaba (Galathus nivalis), te plućnjaci, šafrani, jaglaci i druge šumarice.

Osim prirodno stečenog i planski posađenog raslinja u Maksimiru su još postojali cvjetnjak, voćnjak i vinograd.

Fauna. Na području Maksimira fauna je stvaranjem perivoja dosta osiromašena. Nestale su životinje, koje su služile uglavnom lovu. Danas ovdje ima mnogo ptica među kojima su najbrojnije (šumske) pjevice. Dakle, tu žive crvendać, kukavica, sjenica, zatim djetlovi i žune, češljugar, kos i slavuj. U Maksimiru se nađe još ćuk i sova. Ovdje žive još puh i vjeverica, ima dosta krtica i velik broj raznih leptira.

Prvi dio

POVIJEST MAKSIMIRA

(kronološki pregled najznačajnijih zbivanja u prošlosti Maksimira)

PRETPOVIJEST MAKSIMIRA

Prije XIV st. Od najstarijih vremena prostor od krajnjih obronaka Medvednice do rijeke Save obuhvaćala je gusta hrastova šuma. Ovaj višestoljetni posjed zagrebačkih biskupa služio je uglavnom lovu i sječi.

XIV-XVI U Maksimiru danas ima mnogo stoljetnog drveća. Dosta hrastovih stabala staro je 300 — 400 godina, a neki su hrastovi stari i više od 600 godina.

POSTANAK MAKSIMIRA

Utemeljitelj Maksimira — Maksimilijan Vrhovac

Maksimilijan Vrhovac (sl. 1) rođen je u Karlovcu 23. studenog 1752. Završio je filozofske (u Beču) i teološke znanosti (u Bologni). Bio je rektor Teološkog sjemeništa u Zagrebu i rektor Centralnog teološkog sjemeništa u Budimpešti te zagrebački biskup (1787—1827). Istakao se u raspravama Hrvatskog sabora protiv nastojanja da

se mađarski jezik proglasi službenim. Nastojao je osposobiti hrvatski jezik za javnu službu, pa je stoga utemeljio biskupsku tiskaru i knjižaru. Pokrenuo je skupljanje narodnih riječi, poslovica i izreka, starih knjiga i rukopisa. Istakao se i kao mecena jer je pomagao izgradnju bolnice i doma za siromašne đake. Idejni je začetnik perivoja Maksimir. Umro je u Zagrebu 16. prosinca 1827. godine.

Poslije 1787. Maksimilijan Vrhovac, kao veliki ljubitelj prirode, odlučio je da staru šumu s livadama i oranicama pretvori u veliki perivoj.

Mnogo se govorilo o tome da će se od stare guste i puste šume, gotovo prašume, stvoriti perivoj kakav inače imaju samo velikaši oko svojih dvorova. Ali, saznalo se da taj perivoj ne stvara Vrhovac za sebe ni za kakve velikaše, nego upravo za građane. Tako se po Zagrebu šaputalo kad se počeo stvarati prvi građanski perivoj.

Stvaranje perivoja izazivalo je među Zagrepčanima veliku pozornost. Znatiželja ih je dovela da su iz prikrajka, u toku radova, promatrali njegovo »rađanje«.

MAKSIMIR ZA VRIJEME MAKSIMILIJANA VRHOVCA (1787 — 1827)

Za pretvaranje šumskog prostora u perivoj Maksimilijan Vrhovac je imao razrađen plan. Koncepcija je ukazivala na oblikovanje baroknog parka.

Bilo je predviđeno da se urede mnogi putovi i sagrade razne skupocjene zgrade (među kojima i jedna velika rezidencija).

1787-1794. Prokrčeni su mnogi dijelovi prostora u do tada teško prohodnoj šumi. Tako je nastala glavna aleja i niz prosjeka. Svi su oni vodili prema središnjem brežuljku koji je tada uređen. Zasađene su i uređene skupine raznog grmlja i cvijeća. Uz glavni put je postavljeno više sjenica sa stolovima i klupama. Osim nekih zgrada na gospodarstvu (kojem je, kao i perivojskom dijelu parka, začetnik Vrhovac) sagrađena je i gostionica.

Gostionica. Bila je to jednokatna kuća. Stajala je na drugoj strani ceste suprotno od glavnog ulaza. Naziv je imala po imenu parka. To je bilo vrlo posjećeno mjesto jer je tu bila, kasnije, kako se spominje i **Pivara**, u kojoj su posjetitelji uvijek mogli naručiti svježe hladno pivo da se osvježe. Srušena je 1953. g. prilikom proširenja »Dinamova« stadiona.

1794. Svečano otvoren Maksimir.

Otvorenju je pribivalo mnoštvo zagrebačkih građana i plemića. Svečanu proslavu uzveličao je svojom nazočnošću sam utemeljitelj. Maksimilijan Vrhovac je i prvi ušao u perivoj te je s ostalima razgledao sve što je u perivoju važno i zanimljivo.

Na ulazu u perivoj bio je slavoluk. Crvenim slovima na bijeloj ploči bilo je ispisano ime perivoja.

Po utemeljitelju park je dobio ime Maksimir.

Poslije 1794. Ogorčen zbog sumnje da je sudjelovao u »jakobinskoj« zavjeri i zbog tužbe bečkom dvoru da stvara park u francuskom stilu, Maksimilijan Vrhovac nije nastavio daljnje uređivanje maksimirskog perivoja.

1810. Svratište »Maksimir« pripadalo je Župi sv. Marije, a kasnije Župi sv. Petra.

1817. Mnogo Zagrepčana došlo gledati konjičke vježbe u Maksimiru.

1821. Maksimilijan Vrhovac prisustvovao vojničkoj zabavi u Maksimiru.

MAKSIMIR ZA VRIJEME ALEKSANDRA ALAGOVIĆA (1829 — 1837)

1829. Alagović je imao namjeru da nastavi započeto stvaranje Maksimira. Tada se već razmišljalo da se Maksimir preuredi u park prirodnog stila.

1829-1837. Za biskupovanja Aleksandra Alagovića ipak nije mnogo učinjeno u Maksimiru.

Uzrok slabom udjelu na uređenju Maksimira bila je biskupova zauzetost na mnogim drugim poslovima. Alagović je jedino dao da se zasade

neke skupine drveća i cvijeća te da se uredi nekoliko putova. U to vrijeme još je očišćeno šumsko jezerce i sagrađena staja na gospodarstvu.

MAKSIMIR ZA VRIJEME JURJA HAULIKA (1837—1869)

Juraj Haulik (1788—1869), zagrebački biskup (od 1837), nadbiskup (od 1852) i kardinal (od 1856), utemeljitelj Društva sv. Jeronima, odnosno današnjeg HKD sv. Ćirila i Metoda, jedan je od utemeljitelja Gospodarskog društva u Zagrebu. Pomagao je narodni pokret. Zalagao se za uvođenje hrvatskog jezika u sve državne urede i ustanove. Pokrenuo je »Katolički list« (sl. 2).

1837. Juraj Haulik je odlučio da nastavi stvaranje i uređivanje maksimirskog perivoja i da ga preuredi u prirodnom stilu.

Budući da je raspolagao velikim novčanim sredstvima i imao poseban umjetnički ukus te naročiti osjećaj za prirodu, u vrijeme njegova biskupovanja u Maksimiru je najviše stvoreno.

1838. Početak velike izgradnje Maksimira.

Prema zamisli Jurja Haulika planove za hortikulturna ostvarenja izradio je Michael Riedl a za većinu građevnih objekata Franz Schücht. Voditelj radova bio je Leopold Philipp.

1838-1847. Izvršeno je krčenje većih dijelova šumskog prostora (uklonjeno nekoliko tisuća stabala), niveliranje terena, uređene su slobodne livade i proplanci, izgrađeni mnogi putovi i mo-

stovi te oblikovana jezera i regulirani potoci. Osim toga, samorodna hrastova šuma obogaćena je mnogim stranim drvećem, grmljem i cvijećem, sagrađeni su mnogi građevni objekti i postavljeni razni kipovi, a na gospodarskom dijelu parka sagrađen je niz privrednih i drugih objekata.

Od 1839. Naziv parka promijenjen u »Jurjeva ves«, »Jurjaves« ili »Jurjevac«, ali takvo ime nije nikako postalo popularno u Zagrebu. Brzo iza Haulikove smrti perivoju je vraćeno njegovo pravo ime.

1839. Preuređeno nekadašnje šumsko jezerce (Prvo jezero).

1840. Sagrađen biskupov ljetnikovac (sl. 4).

U blizini Ljetnikovca (istočno) nalaze se tri vrlo značajna gospodarska objekta: dvije male zgrade (u kojima su vjerojatno bili stanovi) i jedna velika (vjerojatno staja). Osim njih tu je i stara gospodarska staja (u kojoj je nekad bilo nekoliko poznatih krava iz doline Mürz pa se je dobivalo uvijek svježe mlijeko). Ispred Ljetnikovca bio je prostrani cvjetnjak.

Sirana (Mljekarstvo, »Švajcarija«). Bilo je to omiljeno mjesto gdje su se posjetitelji Maksimira mogli okrijepiti odličnim slatkim i kiselim mlijekom, sirom, maslacem, zatim slatkim kukuruznim i dobrim »zmesnim« kruhom. Na krovu »Švajcarije« bio je drveni kip Švicarca.

Cvjetnjak (Ružičnjak). Obilovao je mnogim vrstama cvijeća — u proljeće zumbulima i tulipanima, a ljeti plemenitim stalno cvatućim biljem, kao vanilijom, gladiolama i karanfilima. Okoliš je bio urešen rododendronom i ostalim ukrasnim grmljem.

Poslije 1840. Sagrađen paviljon kod Prvog jezera (sl. 11 i 15).

1841. Sagrađena glavna ulazna vrata (sl. 3).

Iza ulaznih vrata prostirao se tzv. **Pješčani trg.** Bilo je to pogodno parkiralište za kola i kočije. Na lijevoj (zapadnoj) strani stajala je **Koliba za goste,** ugodno odmaralište po završenoj šetnji. Danas je na tom mjestu vrtna restauracija.

1842. Sagrađena Švicarska kuća (sl. 12).

Nedaleko od Švicarske kuće nalazili su se jelenjak, fazanerija i golubinjak.

Jelenjak (Zvjerinjak). Zauzimao je veliki prostor, ograđen visokim plotom. Tu su gotovo slobodno živjeli veprovi, jeleni, srne i zečevi — sve za biskupsku kuhinju. Jelenjak se nalazio zapadno od Švicarske kuće u tzv. Švicarskoj dolini. Napušten je oko 1900. g.

Fazanerija i Golubinjak. Kućice za fazaneriju i ostalu perad nalazile su se istočno od Švicarske kuće. Tu su bili, uz ostalo, fazani, pauni, biserke, plemeniti kokoti, turske guske sa do zemlje visećim perjem, talijanski pilići, patke, kokoši, purani i golubovi — sve bijele boje, kao i pas čuvar.

1843. Sagrađen Vidikovac (sl. 13).

Prilikom dovršenja radova na izgradnji i uređenju perivoja, što je u Zagrebu bio prvorazredan događaj, Haulik je nabavio za maksimirsko jezero lijepu lađicu — jedrilicu.

Jedrilica. Taj plovni objekt omogućio je ugodnu vožnju Prvim jezerom. Izvana, jedrilica je bila crne a iznutra smeđe boje. Bila je duga 17 stopa, a široka 5 stopa sprijeda i 33 palca straga.

1844-1845. Prvo jezero znatno prošireno.

1846. Dovršeno novo — Drugo jezero.

1847. Sagrađena vratarska kućica blizu glavnog ulaza.

Prije 1853. Iz tog vremena potječu još mnogi drugi paviljoni (Hram prirode, Narodni hram. Kišobran, Brezova koliba, mali glorijet kod Ljetnikovca, paviljon na Velikoj livadi), odmorišta (Sjedište kod lipe, Kamenito sjedište), kipovi (Dječačka grupa, Napuljski ribar, Žetelica, Križ, Majka Božja), Mirna koliba i drugi objekti.

Na žalost, nekoliko je objekata potpuno nestalo zbog barbarskih postupaka nekih posjetitelja, neki su oštećeni a ostali su sačuvani u izvornom obliku (osim portala na kojem su izvršene neke bitne promjene).

Hram prirode (Natur-tempel, »Bellevue«). To je bila otvorena sjenica-vidikovac sastavljena od neistesanih hrastovih stupova koji su bili obavijeni viticama bršljana. Gornji dijelovi stupova, na kojima je počivao šiljasti slamnati krov, bili su sagrađeni od brezovih grana.

Paviljon na Velikoj livadi (»Glorijet«). Stajao je u pozadini prostrane livade (sjenokoše). Sav je bio obrastao zimzelenom i okružen cvijećem. U paviljonu su bili stol i stolice.

Dječačka grupa. To je bila skulptura kipara Käszmanna a predstavljala je tri dječaka kako se igraju s cvijećem, golubovima i dudovim prelcem. Jedan od njih drži u ruci komad saća. Sprijeda se nalazi košnica a straga gore fazan, paun i divlja patka. Sve pojedinosti toga kipa označavale su gospodarske i privredne grane Maksimira. Kip se nalazio ispred Ljetnikovca. Danas se, dosta oštećen, čuva u Muzeju grada Zagreba.

Mirna koliba (»Tihi san«). Objekt je tako bio nazvan jer je mjesto gdje je stajao bilo daleko od buke. Mirna koliba nalazila se, naime, na sjeveroistoku Maksimira, na malom brežuljku usred prostranog voćnjaka. Bila je obrasla vinovom lozom (sl. 14). To je bila jednokatna kuća sagrađena od hrastovih trupaca. U prizemlju je bio vrtlarov stan a na katu, okružen balkonom, salon. U salonu se nalazilo stilsko pokućstvo. Zidovi svijetlosive boje bili su puni lijepih okvira francuske gravure. Na stolu je bila knjižica s naslovom »Dvanaest ozbiljnih riječi posjetnicima ove kolibe«. Tu su bili kratki aforizmi i opisi svih ljepota vidika što su se pružali s balkona te kolibe. Pored knjige na stolu se nalazilo i jedno crno ogledalo kojim su se posjetitelji služili da nezabliješteni suncem promatraju vidike. Barbarskim postupcima ta je koliba sve više nagrđivana dok nije požarom uništena.

Voćnjak (usred kojeg je stajala Mirna koliba) sadržavao je više od dvije tisuće voćaka, a **Vinograd** oko dvije stotine loza. I sama Mirna koliba bila je do krova obrasla rijetkim lozama.

Kao prilaz Maksimiru iz Zagreba vodio je od gradske međe u Vlaškoj ulici put (državna cesta Zagreb—Beč), danas Maksimirska cesta, s drvoredima jablana (nestali i porušeni u vremenu od 1891 do 1900). Usporedno s tom cestom uređen je za bolji, mirniji i udobniji pristup zagrebačkoga građanstva parku put kroz selo Lašćinu (danas Petrova ulica). Uz taj put bio je zasađen divlji kesten i drugo krošnjato drveće.

U Maksimiru je krajem prve polovice XIX stoljeća bilo već uzorno gospodarstvo. Tu su bili mnogi privredni pogoni od kojih su najznačajniji: svilana, pilana, majur za plemenite vrste stoke i pčelarstvo. Bili su tu još mlinovi i drugi gospodarski objekti. Uređen je mali bazen — **Jezerce za kornjače** (za biskupski stol), postojao je **Pija-**

vičnjak — uzgajalište pijavica (u zdravstvene svrhe), zatim **Peradarnik** — kućica za zlatne i srebrne gnjetlove, paune, labudove i golube, i još neki objekti.

Bubara. U toj jednokatnoj zgradi, uz stan čuvara, bile su prostorije za leženje i ubijanje gusjenica, za čuvanje i sušenje lišća, i druge sobe. Iza kuće je bilo posađeno više stotina visokih dudovih stabala. Bubara i dudovi nasadi već odavno ne postoje.

Svilana. To je velika jednostavna i skladna građevina. Posebnost u vanjskom izgledu čine mali uski prozorski otvori. Pred ulaznim vratima nalazi se drveni trijem. U unutrašnjosti su bile prostorije za čahure svilene bube. Ta je zgrada kasnije postala žitnica (skladište) Poljoprivrednog fakulteta.

Pčelinjak. To je prizemna zgrada s jednokatnim središnjim dijelom (za stan pčelara). Na objekt se nadovezuju dva dugačka drvena krila (za košnice i pčelarski pribor). Bilo je tu oko dvije stotine košnica. Uz pčelinjak su bile skupine cvijeća i lipovih stabala, dakle sve što je potrebno za hranu i uzgoj pčela.

1853. Na Prvom jezeru otvoreno klizalište, što predstavlja početak športa u Zagrebu.

U Beču tiskan album »Park Jurjavès«, na njemačkom jeziku.

Sadržajno bogatim tekstom, slikovnim prilozima i planom taj je album najautentičniji izvor za proučavanje prošlosti Maksimira.

1864. Srušen Narodni hram.

Narodni hram (Volkstempel, Pučki paviljon). Taj je paviljon bio sagrađen u neogotskom slogu. Na sredini hrama bio je prostrani okrugli stol a okolo su bila sjedala.

Poslije 1864. Sagrađena kapela sv. Jurja, na mjestu gdje je do tada stajao Narodni hram.

Prije 1867. Na ulaznom portalu izvršene znatne promjene (klasicistički objekt moderniziran neogotskim oblicima).

1867. Kip sv. Jurja postavljen u Maksimir.

Sv. Juraj. Neobarokni Fernkornov kip. Izrađen je 1862. g. (za Monakovsku izložbu, gdje je stekao najviša priznanja). Kip je bio postavljen u Maksimir iza glavnog ulaza. Kako je sprečavao izravan i slobodan pogled alejom prema Vidikovcu, kasnije je maknut. Danas se nalazi na Trgu maršala Tita. Izvornik toga kipa nalazi se u palači Montenuovo u Beču. Inače, kip predstavlja sv. Jurja u borbi sa zmajem.

MAKSIMIR KRAJEM XIX STOLJEĆA (1870—1900)

Poslije 1869. Poslije Haulikove smrti nadbiskupom je postao Josip Mihalović.

Mihalović nije mnogo mario za ono što su stvorili njegovi prethodnici. Tako u posljednjoj trećini prošlog stoljeća nije u Maksimiru učinjeno gotovo ništa.

1880. Prilikom snažnog potresa u Zagrebu srušena je teška lukovita nadvratnica maksimirskog ulaznog portala.

Između 1880.
i 1890. Održane biciklističke, konjičke i druge zabavne utrke, kod ulaza u park.

1892. Prvim jezerom zaplovio izletnički brod na paru nazvan »Grad Zagreb«.

Parobrod. Izletnički brodić »Grad Zagreb« pokretao se na petrolejski pogon. Bio je naručen u Beču a nabavio ga je, tada poznati, Marko Mileusnić, sesvetski načelnik i dugoselski narodni zastupnik.

Poslije 1892. Kada je produžena pruga konjskog tramvaja do udaljenog Maksimira, sve je više građana počelo posjećivati taj park.

MAKSIMIR POČETKOM XX STOLJEĆA (1901—1918)

1913. Olujni vjetar srušio jedno veliko hrastovo stablo na portal i sravnio ga sa zemljom.

1914. Pošto je tijekom svoga postojanja pretrpio nekoliko promjena, što prepravkom, što potresom ili nevremenom, ulazni portal je obnovljen i od tada ima današnji izgled.

Između 1914.
i 1918. Za vrijeme prvoga svjetskog rata barbarskim postupcima uništen kip Žetelica.

Žetelica (Vrtlarica). Djelo već spomenutog kipara Käszmanna, a predstavljalo je seosku djevojku koja pogledom prema nebu zahvaljuje za žetvu. Kip je bio okružen skupinom bijelih ruža kao simbolom nevinosti.

1916. Požarom uništena Mirna koliba.

Maksimir je bio šumom povezan s Dotršćinom i Remetama. Međutim, kako se na sjevernom području vršilo intenzivno krčenje, to su se i granice parka sve više sužavale, čime su spomenuti krajevi odijeljeni od maksimirske šume.

MAKSIMIR IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA (1918—1940)

Oko 1920. Maknut Kišobran.

Kišobran (Parapluie). Taj otvoreni »kineski« objekt željezne konstrukcije bio je kružnog oblika. Imao je visoki krov u obliku kišobrana. Bio je poduprt vitkim željeznim motkama, visokim oko 3 m. Na vrhu je bio kip Kineza. Za vrijeme kiše služio je taj paviljon izletnicima i šetaocima kao skloništa.

1922. Dotadašnje biskupsko gospodarstvo naslijedio je Poljoprivredno-šumarski fakultet (Ministarstvo je kupilo Maksimir od zagrebačke nadbiskupije).

1923. Maksimir je podijeljen na dvije uprave: fakultetsku — nad sjevernim i gradsku — nad južnim dijelom parka.

Park-šuma u sjevernom dijelu Maksimira počela je služiti za znanstveno-nastavne potrebe Šumarskog fakulteta, a poljoprivredne površine, za-

jedno s gospodarskim objektima, bile su namijenjene za potrebe Poljoprivrednog fakulteta.

Fakultet je preuzeo i Švicarsku kuću koja je tada postala lugarnica gospodarskog dobra.

Poslije 1923. Gradska općina je dala urediti južni dio Maksimira.

1925. Na kulturno-povijesnoj izložbi grada Zagreba prikazan je i Maksimir: predstavljeni su portreti Vrhovca i Haulika te litografije iz albuma »Park Jurjavès«.

Prilikom proslave tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva u Maksimiru je podignut povijesni spomenik Mogila.

Utemeljen zoološki vrt.

1926. Budući da je na području fakultetskog dijela postojala lugarnica (Švicarska kuća), u južnom dijelu perivoja sagrađena je Gradska lugarnica.

Oko 1930. Središnji majur »Maksimir« spadao je u područje porezne općine Lašćina.

1929. i 1930. Održane cvjetne priredbe u Maksimiru:

(1929) Na cvjetnom korzu u parku je bilo mnogo cvijećem ukrašenih kola: auto u obliku labuda, cvjetna lađa, cvjetna gondola. I djeca su bila u povorci sa svojim malim autima i biciklima. Bilo je tada dosta ljudi u narodnoj nošnji.

(1930) Cvjetna zabava za podizanje spomenika kralju Tomislavu imala je glavnu atrakciju na Prvom jezeru usred kojeg je postavljen umjetni otočić s paviljonom od cvijeća i žarulja. Tada se četrdesetak čamaca natjecalo koji će biti najljepše i najduhovitije ukrašen.

Oko 1934. (ili kasnije) Nestala Brezova koliba.

Brezova koliba (Ribarska kuća). To je bio mali poluotvoreni paviljon sagrađen u gotskom slogu od brezovih trupaca (sl. 7).

1939. Učinjen je geodetski snimak Maksimira, na poticaj vrt. arh. Smiljana Klaića a pod rukovodstvom prof. inž. Nikole Najdhandta i studenata Poljoprivredno-šumarskog fakulteta.

Oko 1940. Maknuto Kamenito sjedište.

Kamenito sjedište. Bilo je na nekadašnjem putu iznad Drugog jezera. Tu su bili kameni stolci i klupe. Nad klupama, poredanim u polukrugu i u nekoj udubini, nalazio se je drveni krov. Sav je obrastao ružama penjačicama, bršljanom, zimzelenom i drugim cvijećem. Kad je nestalo tog popularnog odmorišta, sve se manje uređivao i taj put uz koji se ono nalazilo, dok i sam put nije nestao.

Osim što je uklonjeno to oštećeno odmorište, očišćeno je jezero i uklonjena podivljala flora koja je obrasla obale.

1940. Izrađen prvi projektni elaborat i studija za obnovu cijelog maksimirskog parka (diplomski rad pejz. arh. Smiljana Klaića).

MAKSIMIR ZA VRIJEME II SVJETSKOG RATA (1941—1945)

1941-1945. Tijekom II svjetskog rata park je pretrpio velike štete.

Maksimir je bio ugrožen od ustaških vojnih jedinica što su boravile na tom području. Veće štete su počinile tenkovske jedinice. Osim graba, jaraka i bunkera iskopani su i armiranobetonski bazeni.

1943. Prigodom proslave stogodišnjice završetka velike izgradnje Maksimira objavljeno je na desetke raznih napisa o prošlosti i problematici Maksimira te je održana izložba projekata za obnovu Maksimira, u Umjetničkom paviljonu.

MAKSIMIR POSLIJE II SVJETSKOG RATA (1945—1974)

Nakon završetka rata u Maksimiru se stanje počelo normalizirati: zatvorene su sve iskopine i uređene oštećene livade i nasadi. Armiranobetonski bazeni (u skupini hrastova na Velikoj livadi) jedino još podsjećaju na ratne godine.

Poslije rata sagrađena je Pionirska željeznica (stajalište je bilo na jugoistočnoj strani Velike livade). Postojala je ovdje kratko vrijeme dok nije premještena na drugo mjesto izvan maksimirskog parka (u Granešinu).

1948. Park Maksimir je zaštićen kao prirodna rijetkost.

U poslijeratnom razdoblju u Maksimiru su uređeni mnogi putovi, postavljene nove klupe, te očišćeno i uređeno Prvo jezero i regulirani neki potoci.

Osim toga, uređen je novi dio parka uz Bukovačku cestu gdje su posađene skupine raznog dekorativnog drveća i grmlja.

U Maksimiru je bila još jedna atrakcija: mali vlak (bez željezničke pruge). Prevozio je posjetitelje obično od glavnog ulaza do Prvog jezera zatim iza ulaza u Zoološki vrt skrenuo lijevo u smjeru aleje kojom je dalje nastavio put prema glavnom ulazu i time je kružna vožnja bila završena.

1964. Maksimir je proglašen spomenikom kulture.

Osim što je Maksimir kao cjelina (perivoj, parkovno-šumski masiv i gospodarsko dobro s površinama) zaštićen kao spomenik prirode i kulture, neki su objekti posebno proglašeni spomenicima kulture i kao takvi zaštićeni. To su: Kapela sv. Jurja, Ljetnikovac, paviljon kod Prvog jezera, Piramida, Švicarska kuća, Vratarska kućica, zatim Pčelinjak i Svilana, te dvije male i jedna velika gospodarska zgrada (sve tri sjeveroistočno od Ljetnikovca).

1966. U velikom nevremenu iščupano nekoliko desetaka stabala.

Poslije 1970. Obnovljena rasvjeta u važnijim predjelima južnog dijela perivoja.

1971-1972. Nestala je željezna ograda Piramide. Požar znatno oštetio Vidikovac.

1973. Pokrenuta velika akcija Gradske konferencije SSRNH i Rajonske konferencije SSRNH »Maksimir« za obnovu, oživljavanje i uređenje Maksimira.

1974. Oko Petog jezera postavljena Trim staza.

Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda izdalo monografiju — vodič »Maksimir nekad i sad« kao svoj prilog značajnoj obljetnici utemeljenja parka (1794—1974).

Drugi dio

MAKSIMIR U RIJEČI I SLICI

MAKSIMIRSKI ALBUMI

Deset godina nakon dovršenja izgradnje Maksimira tiskana je 1853. g. u Beču monografija »Park Jurjavès«, na njemačkom jeziku. Bio je to lijep album, bogat tekstom i slikovnim prikazima, sa situacionim planom parka.

Taj je album najbolji i najautentičniji izvor za proučavanje povijesti Maksimira. U uvodniku su, uz neke opće značajke, objavljene informacije o gotovo svim objektima i znamenitostima tadašnjeg Maksimira. Pojedinosti su obrađene kroz tri šetnje. Prvom šetnjom čitatelj se upoznaje s nekim raslinjem, paviljonom kod Prvog jezera, Vidikovcem, Mirnom kolibom itd. U drugoj šetnji spominje se Kišobran, zatim se govori o paviljonu »Bellevue«, Ljetnikovcu itd. Treća šetnja upoznaje nas s Piramidom, s nekim gospodarskim zgradama i dr.

Slikovne priloge čine litografije Ivana Zaschea. Njima je prikazan Maksimir, u vrijeme svoga najvećeg razvoja, iz raznih mjesta promatranja. Tako su oslikani pogledi što su se pružali s Vidikovca, Mirne kolibe, paviljona »Bellevue«, Ljetnikovca. Prikazan je i prvotni izgled ulaznog portala.

Litografije su bile na ukoričenim stranicama. Inače, album je bio velikog formata s crnim omotom.

Album »Jurjaves« što je izdan 1867. bio je posvećen Jurju Hauliku. Napravio ga je, u jednom primjerku, fotograf Ivan Standl. U njemu je bila slika izmijenjenog portala, zatim kip sv. Jurja, Prvo jezero s paviljonom i drugi najznačajniji objekti. Taj je album bio uvezan u crvene korice.

MAKSIMIR U TURISTIČKIM PROSPEKTIMA I VODIČIMA KROZ ZAGREB

Kako je u predgovoru rečeno, Maksimir nije u svim turističkim informacijama zauzeo pravo mjesto. Ima dosta prospekata u kojima o ovom parku uglavnom piše da se sastoji od pet jezera i dva četvorna kilometra višestoljetne hrastove šume u kojoj se nalazi Zoološki vrt. U nekim se prospektima spominju i detalji. Tako se u jednom, inače lijepo opremljenom, vodiču kroz Zagreb daje na znanje i podatak o nekadašnjem maksimirskom parobrodu (ali: to nije najveća zanimljivost ili najvrednija znamenitost Maksimira, a čak se i ne odnosi na današnje vrijeme) a uz to se javnost upoznaje da će se uskoro park Maksimir urediti po najsuvremenijim principima hortikulture.

Postojali su mnogi turistički vodiči kroz Zagreb. Trebalo bi više prostora ako bi se htjelo cjelovitije prikazati kako su oni predstavili Maksimir. Stoga se ovdje navode dva izvatka koja su sadržajno vrlo dobra.

Godine 1892. u Zagrebu je tiskana knjižica »Zagreb i okolica«. To je inače prvi vodič kroz Zagreb

na hrvatskom jeziku. A evo što je napisano o Maksimiru (doslovno prema izvorniku bez suvremene pravopisne korekcije):

»Od gradske međe u Vlaškoj ulici vodi ravna cesta, obrubljena drvoredi visokih jablana, na istok. Bilo ovom cestom, bilo starom koja kraj crkve Sv. Petra zakreće prema Petrovoj ulici i selu Lašćini, dolazi se za pol sata hoda do veličajnoga perivoja maksimirskoga. Ovaj se je razprostro po dražestnih zelenih livada i ošumljenih hladovitih brežuljcih na više kilometara u dužinu i širinu. — Kroz stotine godina porasla je tu visoka hrastova šuma, a ovu pretvorio je biskup Maksimilijan Verhovac početkom ovoga stoljeća u perivoj prozvan njegovim imenom Maksimir. Kardinal Juraj Haulik povećavao i ukrasivao ga je svojim prokušanim ukusom kroz decenija. Zato se i zove izstočni dio parka Jurjevac. Žarko hrvatsko sunce nakitilo je taj perivoj bujnom vegetacijom, a vješta ruka vrtlara dodala je veličajnoj tvorbi prirode ubave cvjetnjake i ljepotu kulture u obilju. Marna ruka radnika ugladila je puteve, izkopala ribnjake, prosjekla matice žuborećih potokom, ponamjestila mostove i klupe. U zverinjaku prikupljeni su jeleni i košute, na prikladnih mjestih namještene su umotvorine kipara, a na ponajljepših točkah ima krasnih zgrada. Tu nalazimo gloriettu, iz koje možemo viditi najljepše dielove parka; tu je švicarska kuća sa slikarijama na staklu prozora; tu je mirovna koliba, iz koje gledamo zagrebačku goru i milovidne poljane, obrubljene šumom; tu ima ombrela, kioska i hramova na točkah, gdje nam ponajbolje godi boraviti, a na okrajku parka dolazimo do nadbiskupskog ljetnika s vrtom, u kojemu ima nebrojenih miomirisnih ruža, kada jim proljetna toplina razvija pupoljke. — Maksimir nas začarava svojom

krasotom u svako doba godine, bilo to u sjaju proljetnoga sunca, bilo u milinju bijele mjesečine ili u čaru ljetne večeri prije zalaza sunca ili u biseru zimske srježi. Do Maksimira vodi tramvaj, tu je i gostiona a i kraj nadbiskupskoga ljetnika u gospodarskih zgradah dobiva se okriepa od proizvoda tu smještene po izbor liepe stoke.«[1]

U drugom zanimljivom vodiču, iz 1957, o Maksimiru je napisano:

»Početkom prošlog stoljeća bilo je tu mnogo hrastova, koje i danas vidite, hrastova starih 300 i 400 godina, ali nije bilo aleja, staza ni puteljaka; nije bilo ribnjaka, cvjetnjaka, ni klupa, ni paviljona; nije bilo ograđenih jezera ni reguliranih potoka. Bila je samo šuma, dobra, lijepa, bogata, stara hrastova šuma. Biskup Maksimilijan Vrhovac (po njemu i ime parka) otpoče uređivati tu divlju šumu. Njegov rad nastavljaju Alagović i Haulik. Park je kasnije preuzeo Grad i uredio njegov najveći dio: obnovio putove, očistio jezera, na koje je postavio na desetke čamaca. Na dnu aleje diže se Vidikovac. Istočno od njega nalazi se kapelica sv. Jurja sagrađena u gotskom slogu.«[2]

MAKSIMIR U ZNANSTVENIM NAPISIMA

O Maksimiru postoji vrlo bogata literatura. Ima više desetaka stručnih, znanstvenih članaka i drugih pisanih djela. Neke rasprave, što se ovdje spominju kronološkim redom, zaslužuju veću pozornost.

1. Adolf Hudovski: »Zagreb i okolica«, Zagreb, 1892.
2. »Zagreb«, turistički vodič, Zagreb, 1957.

Najprije treba spomenuti objavljeno predavanje dra Artura Schneidera o perivojima, vrtovima i šetalištima u starom Zagrebu. Tu je dat prikaz i o stvaranju maksimirskog perivoja s botaničkog i arhitektonskog gledišta. Iako je dio predavanja, što se odnosi na Maksimir, temeljen na dobro poznatim povijesnim činjenicama iz albuma »Park Jurjavès«, autor ipak iznosi i neka osobna stajališta. Tako Schneider izražava sumnju u originalnost parkovnog ostvarenja u Maksimiru. No unatoč tome, ovo je inače jedan od prvih cjelovitih opisa starog Maksimira nakon spomenutog albuma.

Drugi napis vrijedan spomena jest predavanje što ga je u povodu obljetnice parka održao dipl. pejz. arh. Smiljan Klaić pod naslovom »Maksimir kroz sto godina«. Autor je prikazao postanak i povijest maksimirskog perivoja. Nešto je rečeno o stilovima vrtne umjetnosti, zatim o geološkim i klimatskim svojstvima perivoja, te o flori i vegetaciji. Autor je dao prijedloge za obnovu i očuvanje Maksimira, a naglasio je i opravdanost teze o originalnosti perivoja.

Istom prigodom objavljen je i niz članaka, prikaza i rasprava prof. Jurja Lachnera. Autor je tim radovima gotovo u cijelosti iscrpio arhivsku građu o Maksimiru.

Dalje, Draginja Jurman—Karaman objavila je znanstveno vrlo vrijedan napis o klasicističkim građevnim objektima Maksimira, s osvrtom na postanak i opća obilježja perivoja. Inače, postojeći građevni objekti u klasicističkom stilu vrlo su detaljno opisani s arhitekturno-umjetničkog i kulturno-povijesnog gledišta. Pored toga, ovim su djelom riješena pitanja o autoru objekata maksimirske arhitekture.

Isti je autor, kasnije, objavio još jedan svoj rad o Maksimiru (pod naslovom »Maksimir, najljepši zagrebački park«), u kojem vrlo detaljno i opširno opisuje postanak perivoja i znamenitosti što krase današnji Maksimir.

Iza toga slijedi djelo dra Milana Anića pod naslovom »Iz prošlosti i problematike Maksimira kao prirodnog, pejzažnog i kulturno-historijskog spomenika«. To je prikaz postanka i opis flore, tla i klime. Autor je vrlo opširno opisao promjene u Maksimiru što su nastale tijekom prošlosti perivoja, u ovom stoljeću. Na kraju su naglašeni aktualni problemi Maksimira.

Još valja spomenuti napis dra Lelje Dobronić o zagrebačkim vrtovima i parkovima u XIX st. U tom djelu, koji predstavlja prilog povijesti zagrebačke hortikulture, opisana su zbivanja i pojedinosti glede postanka, stvaranja i dovršenja maksimirskoga perivoja.

REKLI SU ILI NAPISALI O MAKSIMIRU

Godine 1794. u jednoj knjižici, tiskanoj u Zagrebu, objavljena je posveta autora toga djela Maksimilijanu Vrhovcu, u kojoj se kaže:

»Nije li Vaša Preuzvišenost bila prva, koja je u Hrvatskoj praktički provodila teoriju vrtnog umijeća, pretvorivši u nekoliko godina pustu šumu u ukusan perivoj, ne zahvaljuje li glavni grad Hrvatske Vašoj Preuzvišenosti čovjekoljubivim osjećajima to ugodno i ubavo mjesto, gdje u promatranju prirodnih ljepota osjećaš najnedužnije milje, ne vodi li Vaša Preuzvišenost pored ostalih

mnogih briga i udiljnu skrb oko poljepšanja toga perivoja.«[3]

U jednom pismu Kraljevskom ugarskom vijeću, 1843, Juraj Haulik iznosi motive što su ga naveli na daljnje stvaranje Maksimira:

»Više me je i kako mislim valjanih namjera navelo da to poduzmem i tako znatnim troškovima nastavim. Naime da se siromasima koji hoće raditi da prilika za zaradu, da se pomogne marljivim obrtnicima i ostalim građanskim umijećima, da ja kao predstojnik Hrvatskog gospodarskog društva postavim neki uzor vođenja poljodjelstva po razumnim gospodarskim načelima, da se potakne plemenitije vrtljarstvo, da se podigne ukus i ukrasi ne samo grad nego i cijela okolica, i napokon da ovdašnji stanovnici imaju mjesta gdje mogu nedužnim prirodnim nasladama okrijepiti duše, umorne javnim ili ozbiljnim poslom«.[4]

U svojim putopisima Archibald A. Paton, engleski diplomat i putopisac, o Maksimiru je zapisao:

»Veliki izvor ljetne razonode jest biskupski engleski park. Ovdje je vrlo prostrana hrastova šuma koja se proteže nekoliko milja u svim smjerovima, prosječena odličnim putovima što uvijek završavaju u nekoj arhitektonskoj fantaziji. Također je ovdje uzorno gospodarstvo i jedan slavni bik, zvan Abd-el-Kader, s veličanstvenim parom rogova. Biskup posjećuje gospodarstvo svakog dana.«[5]

3. Johann Nepomuk Schwerdling: »Wald—Scenen und Natur—Schönheiten«, Zagreb, 1794; prema — Dr Artur Schneider: »Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu«, Zagreb, 1929.
4. Pismo Haulika od 12. VI 1843 Citirano prema — Draginja Jurman—Karaman: »Maksimir, najljepši zagrebački park«, »Hortikultura« 1965.
5. »Kaj« br. 7—8/1972. — Lelja Dobronić: Zagreb u opisima starih pisaca.

U historijsko-urbanističkoj analizi grada Zagreba dr inž. Andre Mohorovičić je za park koji »predstavlja naročitu dragocjenost grada Zagreba«, napisao:

»Naročito izrazitu vrijednost ima kao nesporno visoko vrijedni kulturni objekt Maksimir, koji svoju kompozicionu postavku vuče još iz konca XVIII st. no koji je svoj konačni oblik slobodnog parka sa širokim pejsažom poprimio tek oko sredine XIX. st. Ovaj park predstavlja jedinstveni objekt visoke kulturno-historijske vrijednosti slobodnog prirodno oblikovanog perivoja, sa divnim bogatstvom svojih krasnih pejsaža što ih formiraju grupacije hrastovih stabala, ispreplетene sjajnim slobodnim konfiguracijama mirnih valovitih netaknutih zelenih površina, kroz koje se potpuno neupadljivo provlače sasvim slobodno situirani puteljci uz jedinu glavnu akcentuaciju ulazne aleje.

Potrebna je visoka kultura za potpuno shvaćanje jedinstvene vrijednosti takvog objekta, a jer je nažalost takvo kulturno shvaćanje u našoj sredini imalo vrlo rijetko odlučnu riječ, to ovaj jedinstveni objekt do današnjih dana neprestano trpi strahovita barbarska pustošenja, koja ga užasno nagrđuju i nekulturno iznakazuju: u njegovu kompozicionu cjelovitost umetnut je na primjer zoo-vrt, zabavište sa svojim čudovišnim atrakcijama, razni vodovi na stupovima, i tome slično.«[6]

PJESME O MAKSIMIRU

Prvi pjesnički prikaz Maksimira potječe iz 1853, kada je u Zagrebu tiskana oda Somnium

6. Dr inž. Andre Mohorovičić: »Analiza historijsko-urbanističkog razvoja grada Zagreba«, »Rad« JAZU, Zagreb, 1952.

što ju je napisao hrvatski latinist i pjesnik Vasilije Bubanović:

Jurjeva Ves[7]

Da li da opjevam ili da šutim, kakav je prizor
ljupki i divljenja pun
jučer mi pružio san?
Ako bi čitalac rekao da to istina nije
svjedok meni je Bog
takav da prosanjah san!
Ugledah sagrađen grad na podnožju kršne planine,
a nedaleko je val
uz r'ječni šumio prud.
Pogled svuda je sretao osm'jehe livada cvjetnih
i na brežuljcima trs
što ga je stvorio Bah!
Vidjeh u gaju svijene sa strane drveća grane
u skladan lisnati luk
a pod njima stazica niz.
Više je mostova bilo pod kojim su šumorna voda
i njen savitljivi val
nosili krilati čun.
Ako bih kras što ugledah u snu izraziti smio,
tad bih rekao ja
vidjeh jadransku hrid.
Duboki ugledah bazen. U njemu plivo je labud,
a njegov sjetni sam pjev
slušao zanosno tad.
Vidjeh pauna deset i šarene repove njine
svaki je od njih ko lud
držao da je baš bog.
Tu je na završetku najviše grane pjevao slavuj
divno nježni svoj stih,
zvučan i onda tih!

7. Pavao Cindrić: »Pjesme o Zagrebu«, Zagreb, 1965. (Vasilije Bubanović: »Somnium«, Zagreb, 1853. S latinskog preveo Ton Smerdel: »Jurjeva Ves«)

Njemu je u krošnje drugoga stabla otpjevala ptica
pjevica pitomi kos
slatki ćurličući pjev.
Tko bi mogao jata drugih nabrojiti ptica
čiji cvrkutav je pjev
moj zanosio duh?
Još sam se krasno građenim zgradama divio uz to
kao da Paladij vješt
njih je gradio sam!
Brujali tu su po livadi cvjetnoj rojevi pčela
kupeći preslatki sok
sišući šareni cv'jet,
da bi se zatim u košnice radosno vratile svoje.
Onda bi veseli roj
svoj zabrujio zuj.
Nikad ne ugledah ljepšega vrta čije je cv'jeće
mirisni širilo pak
zapljusnuo veliki gaj!
Blizu je bilo jezero bistro? Građanin tu bi
blagdanom sjeo uz rub
tjedni zaboraviv trud.
Susreo tu sam mladiće, starce i s majkama djecu
koje su premili svoj
radnosno izvodile rod.
Dječica trčeći nježnom su ručicom cvjetove brala.
Nosila majci su cv'jet
uz svoj veseli klik.
Majke za uzvrat su cjelovom svoju darivale djecu.
Njihov bio je dar
dječji za prenježni znak.
Vidjeh zaručnika i zaručnicu tu vjernu
kako im drhtavi glas
tajnu šapuće r'ječ.
Drugi odmarahu t'jelo pod kršnim krošnjama hrasta
gradski zaboraviv jad
i zla što donose bol.

Disao zrak sam što ga u gradu uopće nema.
Dah mi je divljenja pun
posvuda vidio kras.
Ptice su pjevice cvrkutom svojim blažile srce.
Njihov skladan je glas
c'jeli ispunjao gaj.
Mogo si vidjeti plašljiva zeca što je polako
trčeći ustavljao skok
videći vlastiti sjen.
Divan je gaj, al' ga tako nazvati neću,
jer je zapravo raj
ovaj predivni lug.
Slučajno sreo sam starca što se poštapao sporo
svježi udišući zrak.
Taj s osm'jehom poprati r'ječ:
— J u r j e v a — v e s ti je, prijane, šuma predivna ova! —

Od ostalih pjesama valja spomenuti stihove Dobriše Cesarića, iz 1957:

Moje jutro u Maksimiru[8]

Ne dopire do mog srca pjev
Tih ptica što se javljaju sa grana.
Ja čujem uhom, al' ne čujem srcem,
I pjesma me samo dotiče izvana.

Ne smije mi se nebo, nit me dira
Ta raspjevana sunčana tišina.
Životarim u sjeni. Izvan sjene
Ničega nemam, i sve je tuđina.

U mojem srcu pjevale su ptice
U tiha jutra, za sunčanih sati.
Sad u to staro, napušteno gnijezdo
Nijedna neće da se vrati.

8. Pavao Cindrić: »Pjesme o Zagrebu«, Zagreb, 1965. (Dobriša Cesarić: »Moje jutro u Maksimiru«)

Treći dio

MAKSIMIRSKE DILEME

U raznim napisima, raspravama i drugim znanstvenim radovima iz povijesti i problematike Maksimira mogu se naći neke pojedinosti što su tijekom maksimirske prošlosti raznoliko određivane.

Tako se spominjalo pitanje maksimirske originalnosti, tj. nije li Maksimir kopija parka u Muskauu, u Njemačkoj. Raspravljalo se i o arhitektu — autoru niza maksimirskih građevnih (klasicističkih) objekata — tj. autorstvo se pripisivalo zagrebačkom graditelju Felbingeru. Bilo je i drugih spornih pitanja.

MAKSIMIR — ORIGINAL ILI KOPIJA

U općoj enciklopediji gdje se govori o tome što je park, spominje se i Maksimir o kojem tamo piše:

»Maksimir, najstariji hrvatski park, nekad lovište zagrebačkih biskupa (osnovao ga u XVIII st. Maksimilijan Vrhovac, odatle ime), isprva je zamišljen kao francuski park a dobio je u XIX st. izgled engleskog parka (kopija u Muskauu).«[9]

9. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1967/68.

Pratimo li tu misao, tiskanu unutar zagrada, doći ćemo do 1929, kada je objavljeno predavanje dra Schneidera. O Maksimiru dr Schneider kaže:

»Uspjelo mi je da uđem u trag izvoru one koncepcije po kojoj je Haulik zasnovao perivoj. Maksimir u toj koncepciji nije drugo nego kopija čuvenog perivoja uz gradić Muskau na rječici Neissi, kako ga je tek pet godina ranije, 1834, bio uredio poznati knez Herman Pückler—Muskau.«[10]

Međutim, toj tezi suprotstavlja se mišljenje o originalnosti Maksimira. Naime, dipl. pejz. arh. Smiljan Klaić 1943. godine, poslije temeljitog proučavanja perivoja Muskau, navodi da maksimirski perivoj nije nikakva kopija toga njemačkog parka. Uspoređujući ta dva perivoja Klaić je naglasio da je u odnosu na Muskau »... na mjestu današnjeg Maksimira našao Haulik po svom dolasku gustu šumu, koja je pokrivala čitavo područje današnjeg maksimirskog perivoja. Možda je vrijedno spomenuti da mi u našem Maksimiru imamo primjerke drveća koje je staro i po 400—500 godina.«[11] Dalje se kaže da je »nadbiskup Haulik trebao samo krčiti i sjeći gotovo gustu šumu, da na taj način dobije čistine koje je njegovo umjetničko nadahnuće pretvorilo kasnije u livade i jezera... Spomenut ću samo, da šume iz kojih se danas sastoji maksimirski perivoj pripadaju uglavnom biljnoj sociološkoj zajednici šume graba i hrasta (Querceto-carpinetum croaticum). Ovo daje prema tome i perivoju tipične karakteristike našeg hrvatskog krajobraza. Također je i arhitektura Maksimira mnogo sretnija i bolje riješena...

10. Dr Artur Schneider: »Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu«, Zagreb, 1929.
11. Vrt. arh. Smiljan Klaić: »Maksimir kroz sto godina«, Zagreb 1943.

Zgrade našeg Maksimira nisu rađene po uzoru iz Muskaua jer su sve od reda izrađene u vedrom klasicizmu.«[12] Na kraju arh. Smiljan Klaić dodaje: »Jedina sličnost Maksimira i Muskaua je u vidiku koji se pruža sa terase prema kapelici i tu je dr Schneider u potpunom pravu.«[13]

Ovdje valja još naglasiti da su mišljenje arhitekta Klaića potvrdili i njemački stručnjaci opravdavši ispravnost njegove teze o originalnosti maksimirskoga perivoja.

Na pitanje originalnosti osvrnula se i Draginja Jurman—Karaman koja je u jednom svom članku 1965. zaključila:

»... sam park, po sačuvanim pisanim i likovnim dokumentima, kao i po današnjem iako okrnjenom obliku, ukazuje da je bio potreban veliki stvaralački napor za realizaciju vrtne arhitekture takve estetske vrijednosti. Nabava flore, koja je težila za obogaćenjem domaćeg sastava a ne za mijenjanjem njegovih karakteristika, iskorištenje svih prednosti što ih je pružala već data bogata konfiguracija tla šume i parka koji nosi sve karakteristike našeg sjeverohrvatskog pejsaža — što dovoljno govori za originalnost njegova rješenja.«[14]

FELBINGER — DA ILI NE

Bartol Felbinger je zagrebački graditelj XIX st. Načinio je planove za gradnju više desetaka zgrada u Zagrebu. On je poznatiji danas nego u svoje vrijeme. Sve je to pomalo doprinijelo da se

12. Kao pod 11.
13. Kao pod 11.
14. Draginja Jurman—Karaman: »Maksimir, najljepši zagrebački park«, »Hortikultura« 1965.

prihvatila pretpostavka kako je upravo Felbinger autor maksimirske klasicističke arhitekture.

Tako prof. Gjuro Szabo na jednom mjestu piše kako »G. 1841. Haulik dovršava zgrade u Maksimiru, a jamačno je i tu mnogo rada Felbingerova«[15], a na drugom precizira: »... A sigurno je sudjelovao kod izgradnje zgrada u Maksimiru, no stalno je njegovo djelo stražarski paviljon na ulazu«[16].

I dr Schneider je raspravljao o arhitektu: »Nije još pouzdano utvrđeno koliki je udio Felbingerov pri arhitektonskoj česti Maksimira. Ali je više nego vjerojatno da je sagradio čednu ali ukusnu kućicu vratarevu pri ulazu u perivoj i nadbiskupov ljetnikovac.«[17]

Međutim, Draginja Jurman—Karaman dokumentirano je ustvrdila da Felbinger nije imao veze s gradnjom arhitektonskih objekata u Maksimiru.

Neosporno je da je autor klasicističkih građevnih objekata (i nekih paviljona) Franz Schücht.

Međutim, ipak ostaje neriješeno tko je autor vratarske kućice. Na jednom mjestu prof. Juraj Lachner navodi da to nije djelo Felbingera nego biskupskog provizora Philippa. Njega spominje i dodaje jednu pretpostavku Draginja Jurman—Karaman kada u vezi s planovima toga objekta kaže: »Držeći se teksta albuma 'Park Jurjavès' možemo pretpostaviti da je to skica, po ideji Haulika, koju je izradio Leopold Philipp ili, pak, radna kopija Schüchtova plana.«[18]

Isto je tako još uvijek sporno autorstvo ulaznog portala.

15. Gjuro Szabo: »Stari Zagreb«, Zagreb, 1971.
16. Kao pod 15.
17. Kao pod 10.
18. Bilješke Draginje Jurman—Karaman uz »Klasicistički arhitektonski objekti Maksimira«, Zagreb, 1957.

Četvrti dio

VODIČ KROZ MAKSIMIR

UVOD U ŠETNJE

Maksimir je spomenik kulture, prirode i vrtne umjetnosti. Tijekom svoje prošlosti trpio je (i još uvijek, na žalost, trpi) barbarska pustošenja. Nestali su mnogi vrlo značajni i lijepi objekti (razni vidikovci, paviljoni, kolibe, odmorišta, kipovi), nekad prekrasni krajolici izgubili su svoju vrijednost zbog smanjene vidljivosti uslijed bujne vegetacije. Maksimir je po svojoj ljepoti, unatoč okrnjenom sastavu i izgledu, rezultat jednog od najvećih hortikulturnih pothvata svoga vremena u ovom dijelu Evrope, najveći zagrebački park a ujedno najznačajniji i najljepši hrvatski pejzažni perivoj. Moramo ga čuvati i cijeniti, ne smijemo dopustiti da ga nemile ruke i dalje narušavaju.

Kolika je samo važnost Maksimira u rekreativnom smislu! To divno mjesto pruža nam pravi mir i odmor. Njegovo bogatstvo i maštovitost zelenila i svježine u hladu stoljetnih stabala poziva nas na bijeg od smoga, prašine i buke gradskih ulica. Naš posjet Maksimiru neće biti samo ugodan i zanimljiv već i koristan. Šumski zrak sadrži više kisika uz znatno manju količinu ugljičnog dioksida. A prašine i štetnih bakterija gotovo i nema. Zar da propustimo takvu priliku koja nam je tako blizu!

A sad, upoznajmo taj naš park kakav je on danas. Perivoj Maksimir, ponos grada Zagreba, još uvijek u sebi nosi značajke vremena svoga stvaranja i obilježja onog starog Maksimira, iako je na ljepoti mnogo izgubio.

Vodič je podijeljen u tri šetnje. Prvom kružnom šetnjom upoznajemo se s najznačajnijim građevnim objektima u Maksimiru. Druga nas šetnja vodi u sjeveroistočni dio parka, tragom nekih nestalih objekata, a treća u mirne predjele srednjeg i sjeverozapadnog dijela Maksimira.

Prva šetnja

ZNAMENITOSTI DANAŠNJEG MAKSIMIRA

Ovom ćemo šetnjom upoznati kulturno-povijesne znamenitosti i druge objekte što postoje u današnjem Maksimiru.

U park ulazimo kroz glavni ulaz, ali se prije na trenutak zaustavimo.

Portal (Glavni ulaz, sl. 3 i 9). Glavna ulazna vrata (postavljena su još 1841. ali današnji oblik potječe iz 1914) sastoje se od četiri stupa: dva veća, između kojih je veliki kolni ulaz i dva manja sa svake strane gdje su pješački ulazi. Kolni se ulaz zatvara dvokrilnim preklopnim vratima a pješački ulazi jednokrilnim vratima s kopljastim rešetkama od kovana željeza. Na malim stupovima nalaze se kamene vaze. Na prednjoj strani velikih stupova su kipovi-alegorije: jedna prikazuje djevojku s voćem na glavi, a druga djevojku s cvijećem u ruci i na glavi. Mali stupovi povezani su s velikima ravnim nadvratnicama, a veliki stupovi međusobno velikom lukovitom nadvratnicom, na kojoj su uklesani stihovi hrvatskog pjesnika Ivana Gundulića, iz »Dubravke«:

»Oj dubravo slavna ti si
u uresu slobodnome
lijepa ti si mojim očima
draga ti si srcu mome.

U veseloj ovoj sjeni
od česti svih tvojih grana
povesti je milo meni
do najdražih mojih dana.«

Kad uđemo u perivoj, odmah nam se pruža pre krasan pogled ravno kroz aleju do brežuljka s vidikovcem.

Krećemo stazom što se s ovoga prostora odvaja u desnom smjeru i nailazimo na jednu malu skladnu građevinu.

Vratarska kućica (Stražarnica). Objekt je dobio naziv po prvotnoj namjeni. Ovdje su, naime, stanovali čuvari (koji su istodobno bili i vodiči za stranče). Inače ova klasicistička zgrada, prizemnica pravokutnog tlocrta s trijemom na pročelju, sagrađena je 1847. Danas se u njoj nalazi Pogon (Šumskog gospodarstva Zagreb) za hortikulturu i turizam, koji se, pored ostalog, brine i o održavanju Maksimira.

Dalje nas put vodi pored nekoliko krupnijih stabala, kroz ugodan šumski prostor što ga upotpunjuju svjetla i sjene i gdje doživljavamo prvu svježinu. Uskoro ćemo se naći na križanju puteljaka u čijem se središtu nalaze skupine cvijeća. Već je tradicija da na tom mjestu cvjetaju hortenzije. Mimoilazimo ih slijeva i začas, prešavši most, stižemo do jezera.

Prvo jezero (Donje jezero, sl. 15). Nekad malo šumsko jezerce danas predstavlja najljepšu vodnu površinu u Maksimiru. Od značajki valja spomenuti da je tu bio ribnjak, stotinjak godina su vozili čamci, 1843. zaplovila jedrilica a 1892. i parobrod. U zimi 1853. ovdje je otvoreno klizalište, što predstavlja i početak športa u Zagrebu. Labudovi su gotovo stalni domaćini ovog jezera. Imali su oni tu poznatu labudovu kućicu (kasnije i na Drugom jezeru) a i prvi veći otok se zove Labuđi otok.

Hodajući dalje uz jezero, stižemo do mjesta gdje je put nešto širi (tu je bilo pristanište za plovne objekte). Preko vode, na obali Labuđeg otoka, pod žalosnom vrbom stoji kip Napuljskog ribara (slabo vidljiv u većem dijelu godine zbog bujne vegetacije).

Ribar. To je Käszmannov kip a predstavlja Napuljskog ribara kako baca udicu u jezero. Kip je

prije bio postavljen na jugoistočnoj strani jezera a kasnije je premješten na ovo mjesto (južna obala Labuđeg otoka) s pogledom prema jugu. Djelomično je oštećen (nema udice i obje podlaktice).

Nastavivši šetnju, dolazimo do paviljona kome prilazimo sa desne strane.

Paviljon (Laternen-tempel, »Jeka«). To je jedini sačuvani paviljon u Maksimiru (sl. 11 i 15). Bio je i jedini bez neogotskih elemenata, s obilježjem klasicizma. Sagrađen je poslije 1840. Ima postolje od kamenih ploča i drvene stijene. Dvanaesterostraničnog je oblika. U unutrašnjosti se odbijaju zvukovi (zato je i prozvan popularno »Jeka«). Osim deset polukružnih otvora ima dva ulaza. Na sredini limom prekritog krova nalazi se laterna sastavljena od dvanaest stupića (poput velikih polustupova) koji nose šatorasti krović. Paviljon je često izložen barbarskim postupcima nesavjesnih prolaznika.

Kada prođemo kroz paviljon (u smjeru istok-zapad), na izlazu skrenemo desno. Tako ćemo doći do malog križanja, a šetnju ćemo nastaviti u blagom desnom smjeru. Nakon nekoliko desetaka koraka dolazimo do malog uzvišenja, na lijevoj strani, u čijem središtu stoji lipa okolo koje se nalazi kružno sjedište, nekad poznato **Sjedište kod lipe.** Dobro je ovdje malo predahnuti. Nekada se odavde pružao lijep pogled na poluotok i okoliš Drugog jezera.

Od lipe krećemo nadesno od smjera dolaska i uskoro stižemo do, ponovno, Prvog jezera. Skrećemo lijevo i dolazimo do mosta. Ispod toga mosta voda iz **Drugog jezera** (Gornjeg jezera) prelazi hridi i litice, čineći kaskade, danas zarasle biljkama kamenjara, i spušta se u Donje jezero. Nekad je pod mostom stajala ploča s uklesanom godinom 1846, kada je Drugo jezero bilo dogotovljeno. Most i kaskade obnovljeni su 1940.

Nastavljamo šetnju. Za nekoliko minuta stižemo do još jednog mosta, ali prije, oko polovice puta između dva mosta, na lijevoj strani, na maloj

livadici, možemo zapaziti da još stoji ostatak postolja kipa žetelice koji su već davno nečije ruke uništile.

Prešavši most, prvim putem skrećemo desno. Blagim usponom dolazimo do male crkve (sl. 5).

Kapelica sv. Jurja (»Cirkvica«). Sagrađena je, poslije 1864, u neogotskom slogu, na mjestu gdje je ranije bio Narodni hram. Nekad je u njoj bio šareno oslikan i skulpturama obogaćen drveni oltar s reljefom sv. Jurja. Danas je unutrašnjost posve uništena a i vanjština odaje tragove rušilačkih ruku.

Od kapelice skrećemo nalijevo od smjera dolaska i začas stižemo do križanja putova. Idemo samo ravno i dolazimo na široki put, koji je zapravo nastavak aleje. Nakon nekoliko desetaka koraka drugim putem lijevo spuštamo se u dolinu i zatim skrećući lijevo stižemo do spomenika.

Piramida (Obelisk, sl. 6). To je kameni spomenik Maksimiru, postavljen 1843. prilikom dovršenja velike izgradnje parka. Na dvjema stubama je postolje kvadarskog oblika na kojem stoji obelisk u obliku piramide. Spomenik je danas dosta okrnjen: nestalo je sedam brončanih lovor-vijenaca (četiri manja na gornjem i tri veća na donjem dijelu) kao i lijepa niska kopljasta ograda od kovana željeza. Na prednjoj strani spomenika nalazi se metalna ploča sa stihovima, na latinskom jeziku (niže u kamenu uklesan je slobodan prijevod arh. S. Klaića), kojima je Haulik obrazložio namjenu Maksimira:

»Za uposlenje marljivih ruku,
za podizanje obrta građana,
za promicanje ljepšeg vrtlarstva,
glavnom gradu na čast
a domovini na diku,
te za umorne od posla, tužne
ili potištene, da ih ove nedužne
radosti prirode osvježe i pridignu.«

Šetnju nastavljamo preko mostića. Taj put, preko brežuljka i još jedne doline, dovodi nas do veličajnoga zdanja — maksimirskog Vidikovca.

Vidikovac (Kiosk, »Kula«, Glorijet, sl. 13). Taj trokatni toranj (visok 17 m) sagrađen je 1843. Ima trijem u prizemlju i terase na prvom i trećem katu. Kvadratnog je tlocrta. Terase i zavojito stubište u unutrašnjosti sagrađene su od drveta.

S Vidikovca se pružaju prekrasni vidici. Prema jugu gledamo na stara jezera (Drugo i Prvo). Na jugozapadnoj strani pruža nam se lijep pogled na aleju. Zapadna strana je danas nešto zakrčena a nekad se u tom pravcu pružao pogled sve do tada udaljenog Zagreba. Prema sjeveru se prostire Švicarska livada koja završava sa Švicarskom kućom. Na istočnoj strani pruža nam se pogled preko jedne od najljepših maksimirskih dolina, Doline dalija, do danas nepristupačnog Ljetnikovca.

Ljetnikovac je najznačajniji objekt u Maksimiru (sl. 4). To je skladna i ukusno građena visoka prizemnica (1840). Sastoji se uglavnom od tri prostorije (salon, radna soba, spavaća soba, a ima i nekoliko manjih prostorija i predsoblje). Pred Ljetnikovcem je nekad bio bogat cvjetnjak. Danas se Ljetnikovac nalazi u sklopu objekata Jugoslavenske armije.

Šetnju nastavljamo desnom stranom Švicarske livade i dolazimo do Švicarske kuće (sl. 12).

Švicarska kuća (Tirolska kuća). To je romantički stilizirana alpska kuća (1842). Prizemlje je građeno od tesanog kamena a kat od hrastovih greda. Po svojoj unutrašnjoj namjeni Švicarska kuća je bila kao mali zagrebački umjetnički muzej. Osobito je bila vrijedna oprema glavne prostorije prvog kata: barokni rezbareni drveni strop, slikarije na staklu koje su prikazivale alpske pejzaže i stilsko pokućstvo.

Zaokrećemo lijevo i šetamo drugom stranom livade te se prvim desnim putem spuštamo (skrećemo lijevo) i hodajući uz jezero dolazimo na nasip (na južnoj strani jezera). S lijeve strane nasipa pruža nam se lijep pogled na prostranu livadu,

presječenu jednom stazom i jednim potokom, a s desne strane je **Treće jezero** (napravljeno oko 1910).

Na kraju nasipa spuštamo se na niži put i nastavljamo šetnju. Ta staza, koja vodi od Vidikovca kraj spomenutog jezera prema zapadu, nazivala se Lujzin put (ne zna se u počast kojoj Lujzi). Za nekoliko trenutaka vidjet ćemo na lijevoj strani, poslije veće skupine drveća, osamljeni stari hrast, jedno od najvećih hrastovih stabala (sl. 8).

Začas ćemo, nastavivši šetnju, na desnoj strani opaziti mali brežuljčić — humak.

Mogila je spomenik podignut 1925. prigodom proslave tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva. Nalazi se na mjestu gdje je ranije stajao Kišobran. Mogila je nastala donošenjem zemlje iz 155 mjesta u Hrvatskoj gdje se zbio koji značajan kulturni ili povijesni događaj. U temeljima ovog humka, u potpuno zatvorenom prostoru, pohranjeni su vrijedni predmeti iz naše kulturne baštine, između ostalog: veziva, preslice, čuturice i još neke rukotvorine, zatim znanstvena djela i razne knjige što su ih poklonili JAZU, Matica hrvatska i druge ustanove (tu je i nekoliko izdanja Jeronimskog društva, npr. knjiga Petra Grgeca: »Stare slave djedovina«). U Mogili je pohranjen po jedan primjerak svih naših tadašnjih novina i časopisa, a tu je i jedna ukusna narodnim motivima izrezbarena bakrena škrinjica u kojoj se nalaze spomenice s opisima povijesnih događaja što su se zbili na mjestima odakle je donijeta zemlja; ima u njoj i drugih predmeta. Na vrhu humka nalazi se slog kamenih ploča — veliki kamen s hrvatskim povijesnim grbom.

Uskim puteljkom oko humka možemo se popeti do njezina vrha.

Južno od Mogile prostire se tzv. »Kišobranova livada« (nazvana prema prijašnjem objektu koji je tu stajao). Prolazimo livadu, prema jugu, i kroz

križanje putova idemo ravno zatim nastavljamo blagim lijevim putem i dolazimo do restauracije.

Ovdje nam je, opet, glavni ulaz, odnosno sada izlaz. Time je naša prva šetnja uglavnom završena.

Druga šetnja

TRAGOM NESTALIH OBJEKATA

Od ulaza u park šetnju počinjemo glavnom alejom.

Aleja (glavni put, kolni put). Nastala je krajem XVIII st. kada je na tom dijelu perivoja prokrčen prolaz kroz bujnu hrastovu šumu. Taj široki ravni put, kao ostatak one barokno zamišljene kompozicije, u dužini od 725 metara, vodi prema prirodnom brežuljku, gotovo središnjoj točci maksimirskog perivoja.

Na kraju te asfaltirane »ceste«, kad smo već u podbrežju nad kojim se uzdiže Vidikovac, šetnju nastavljamo tim širokim putem koji sada više nije ravan već skreće (desno) i polako se uspinje.

Niže prema jezeru, na nekadašnjem putu, nalazilo se Kamenito sjedište na kojem su se umorni šetači mogli odmoriti.

Idući dalje put se pomalo spušta u dolinu. Neposredno uz potočić skrenemo lijevo gdje se na jednoj od postavljenih klupa možemo odmoriti.

Sada se nalazimo u poznatoj **Dolini dalija**, nekad najljepšoj u Maksimiru (sl. 10). Nazvana je po skupinama dalija, cvijeću što je krasilo taj predjel. Kasnije su tu dolinu prozvali Dolinom sedam vijenaca, po brončanim lovor-vijencima koji su se nalazili na obelisku, spomeniku Maksimiru, na kraju te doline.

Polazimo dalje i puteljkom desno, uspinjući se na brežuljak, dolazimo opet na široki put, na-

stavak aleje. Idući prema sjeveru, na desnoj strani nailazimo na **Gradsku lugarnicu,** koju je gradska uprava sagradila nakon što je Maksimir podijeljen na dvije uprave.

Od toga križanja desno put vodi prema Fakultetskom dobru Maksimir a mi nastavljamo šetnju ravno. Pred nama se otvara široki proplanak. To je Velika livada. Na lijevoj strani uz put nailazimo na jedno od divovskih hrastovih stabala.

Uskoro ćemo skrenuti prvim puteljkom desno, te kroz skupine hrastova i preko još jedne livade doći do jezera.

S lijeve strane nasipa smijestilo se veliko **Peto jezero,** koje vodu dobiva od medvedničkog potoka Blizneca. Na desnoj strani više nema jezera **(Četvrto jezero).** Presušilo je gotovo u cijelosti.

Ovdje u blizini jezera stajala je nekad Brezova koliba (sl. 7).

Oko Petog jezera vodi **Trim staza.** Duga je 1850 m i ima 16 »stanica« za razne vježbe. Ova staza je značajni činilac u športsko-rekreativnoj ulozi Maksimira koji predstavlja gotovo beskrajni izvor za rekreaciju djece i omladine, u tom prekrasnom prirodnom ambijentu.

Idući dalje, put vodi uz potočić, zapravo odvojak potoka Blizneca.

Za nekoliko trenutaka možemo na desnoj strani puta zapaziti ostatke nekog paviljona. Bio je to **Paviljon u Slavulj-gaju,** kako se naziva taj predjel Maksimira. Objekt je bio izdjelan iz stare hrastovine s kamenim stubištem i podlogom, kako nam to pomalo pokazuju još danas vidljivi ostaci. Naokolo su bile klupe za odmor.

Nastavljamo šetnju. Uskoro se počinjemo uspinjati na brežuljak.

Na samom vrhu brežuljka stajao je nekada poznati Hram prirode ili »Bellevue«, kako su ga nazivali, jer je bio kao vidikovac. Tada se s tog mjesta moglo promatrati na sve strane jer vidici nisu bili zakrčeni vegetacijom.

Skrećemo lijevo. Nakon nekoliko minuta dolazimo do križanja putova. Desno prema sjeveru put vodi u Mirni dol s borovom šumom.

Na tom križanju uzdiže se s malog humka crnogorično drvo Juniperus virginiana, s čije desne strane nastavljamo šetnju.

Sada više ne tragamo za nestalim znamenitostima, već se pomalo odmaramo od puta, šetajući polako, uživajući u miru što nam ga pruža taj srednji dio Maksimira prepuštajući se svježini zraka i smjenama svjetla i sjene za ljetnih mjeseci, beskrajnosti zimskog ugođaja, zelenilu proljetnog krajolika ili maštovitosti jesenjih boja.

Prolazimo dva križanja, kod prvog skrećemo lijevo a kroz drugo prolazimo ravno sve dok ne stignemo do Vidikovca.

Desno od Vidikovca put se polako spušta, prelazimo most i uskoro stižemo do prostrane livade kod Trećeg jezera. Ovdje lijevim puteljkom skrenemo i pošto prođemo livadom, šumskim puteljcima dolazimo do mjesta odakle je i ova naša druga šetnja započela.

Treća šetnja

MIRNE STAZE MAKSIMIRA

I ovu šetnju započinjemo kod glavnog ulaza. Prvi dio šetnje nas vodi kroz već poznate predjele što smo ih upoznali u prvoj šetnji.

Od glavnog ulaza skrećemo, dakle, desno a zatim šećemo obalom Prvog jezera. Tako prolazimo mimo ulaza u Zoološki vrt.

Zoološki vrt. Utemeljen je 1925. godine. Bio je postavljen na Labuđem otoku na kojem su tada bile samo dvije sove i tri lisice. Nazivao se i »Vivarij«.

To je naš najstariji zoološki vrt (dakle, prvi u Jugoslaviji). Poznat je u čitavom svijetu.

Na površini od 13 jutara danas živi oko 175 vrsta s oko pet stotina životinja.

Godišnje u zagrebački ZOO dođe i do 650 tisuća posjetilaca, među kojima, osim Zagrepčana i posjetilaca iz raznih krajeva naše zemlje, ima i turista iz mnogih stranih zemalja.

Međutim, još nije riješeno pitanje opstanka Zoološkog vrta u parku Maksimir. Naime, postoji različito mišljenje o tome da li će zagrebački ZOO ostati na mjestu gdje se sada nalazi i proširiti se ili će se iseliti iz tog područja.

U koncepciji parka Maksimir nije bio predviđen zoološki vrt. Svojom raznovrsnom ružnom arhitekturom životinjskih nastambi ZOO je narušio ljepotu i sklad perivoja, pa se odavno mislilo na njegovo preseljenje, što predviđaju i svi projekti za obnovu parka.

Šećemo, dakle, obalom Prvog jezera. Pošto prijeđemo sva tri mosta, skrenut ćemo lijevo i putem koji s desne strane vodi do Vidikovca doći na taj gotovo središnji maksimirski brežuljak.

Idemo prema Švicarskoj kući. Neposredno prije nje, puteljak desno vodi prema mjestu gdje su nekada bili fazanerija i golubinjak. Tu se, valja spomenuti, danas nalazi Astronomski paviljon Tehničkog fakulteta.

Kad mimoiđemo Švicarsku kuću, spuštamo se u dolinu, kraj bunara.

Nekad je taj bunar bio otvoren i imao je veliki kolut za vađenje vode. Neko je vrijeme bio zapušten. Kad je obnovljen, promijenjen je njegov

prvotni oblik. Dubok je 12 metara; vode ima uvijek više od polovice.

Pošto smo se spustili, krećemo puteljkom desno.

Šećemo polako tom stazom koja stalno vodi s desne strane Piškornice, potočića koji puni Treće jezero.

Ovdje smo već poodmakli od smoga, prašine i gradske buke. Tu zapravo počinje šetnja mirnim maksimirskim stazama.

Iako će nam ova šetnja pružiti mir i odmor, ona ipak »zaostaje« po svojoj ljepoti i značenju za ostalim šetnjama. Naime, sada šećemo kroz zatvorene šumske predjele. Kada bi ti dijelovi Maksimira bili na nekoliko mjesta otvoreni i parkovski oblikovani, ova bi šetnja bila jedna od najljepših.

Šetajući tim putem doći ćemo gotovo do kraja šume, gdje ćemo kod jednog »razgranatijeg« križanja skrenuti.

Puteljci vode ravno ili desno na manji brežuljak, no mi ćemo skrenuti sasvim lijevo i putem koji iza mostića vodi ravno i polako se uspinje na brežuljak doći na široki ravni put.

Sada se nalazimo već na povratku. Proći ćemo devet križanja šumskih staza i puteljaka no mi ćemo šetati samo ravno, širokim, dobro utabanim putem.

Odjednom ćemo se naći pred ovećom livadom, a slijeva ćemo ugledati Mogilu.

Pošto prođemo »Kišobranovom« livadom, kako se ona nazivala po objektu nalik na kišobran koji je stajao na mjestu Mogile, skrenut ćemo desno i iza mosta preko potočića Maksimirec lijevim putem doći do novijeg dijela parka, uz Bukovačku cestu.

Taj dio parka novijeg je datuma i sadrži skupine drveća i grmlja koje stilski odudaraju od stare kompozicije Maksimira.

Pri izlazu iz parka, uz cestu, nalazi se kip **Majka s djetetom,** rad kipara Ćire Mikanovića.

Na prostoru između Bukovačke ceste i glavnog ulaza u park nalazi se **Župni ured** i crkva sv. Jeronima. Jednokatna zgrada ureda, koja nosi oznake romantičko-historijske arhitekture, sagrađena je između 1853. i 1856 (sl. 17). Ispred crkve stoji kip Madone (sl. 18).

Kip Madone (Majka Božja) postavljen je 1847. Prvotno se taj kip nalazio na istočnom uglu Bukovačke i Maksimirske ceste. Izradila ga je bečka ljevaonica Josip Glanz.

DODATAK

ZAŠTITA I BUDUĆNOST MAKSIMIRA

Sveukupan prostor Maksimira zakonom je zaštićen. Tako je zabranjena sječa, oštećenje i sadnja stabala i grmlja, trganje prizemnog bilja, onečišćavanje jezera i potoka, odnošenje zemlje, zatim ubijanje, hvatanje i uznemirivanje životinja, izgradnja i postavljanje bilo kakvih objekata, trasiranje novih cesta, kao i svaki drugi zahvat koji može izmijeniti izgled parka.

Maksimir bi trebao čuvati svaki pojedinac — posjetitelj, prolaznik. Kroz svoju povijest pretrpio je Maksimir dosta velike štete.

Mnoge promjene, pustošenja, barbarski postupci, nesporazumi i drugi uzročnici uvjetovali su da je Maksimir danas vrlo okrnjen u odnosu na svoj prijašnji izgled. Tako su lijepa djela tijekom vremena gubila ili posve izgubila svoj prvotni skladni oblik. Mnogi su značajni objekti nestali. Bujna vegetacija zatvorila je perspektive.

Još kad je Maksimir bio u svom punom razvoju, već se pretpostavljalo kako će izgledati u budućnosti. Jedna anegdota pomalo to ilustrira: za vrijeme jedne šetnje Haulik je upitao hrvatskog pjesnika Frana Kurelca kako mu se sviđa Maksimir. Pjesnik je rekao da je perivoj prekrasan, ali

da bi trebalo osnovati i zakladu iz koje bi se uzdržavao. Na to je Haulik odgovorio: »To nije nužno, ne vjerujem da bi se mogao naći nasljednik koji bi taj krasno uređeni perivoj mogao da napusti.«[19] (Kako se Haulik grdno prevario!)

Prof. Gjuro Szabo napisao je u vezi s očuvanjem Maksimira i ovo: »Hoće li se sačuvati, o tome je bolje ne govoriti. Pa i čemu: kad smo već sve zatukli, dali zatući, zašto ne bismo i to?!«[20]

U kakvom se stanju sada nalaze objekti i uopće prostor u Maksimiru, nije potrebno posebno spominjati. O tome i novine obavješćuju javnost:

»Na zabačenim romantičnim stazama moći će se diviti 'rascvalim' od rđe rumenim kadama. U potoku će umjesto lopoča gledati crno oko odbačenog štednjaka 'fijakera'.«[21] Novine su također javile da je Vidikovac »zapušten kao da ga je netom napustila okupatorska vojska, tužan i zgrčen u jalovim uspomenama«.[22]

Neki su znanstvenici u svojim napisima predložili konkretna rješenja za bolje uređenje parka. Evo jednog primjera:

»O Maksimiru trebali bi da vode računa svi oni koji su za nj zainteresirani. Samo zajedničkim snagama mogu se postići veći uspjesi. U vezi s time dobro bi došao Koordinacioni odbor koji bi djelovao kao savjetodavni organ pri rješavanju raznih pitanja iz područja Maksimira. U tome odboru trebali bi da učestvuju predstavnici svih zainteresiranih ustanova. Koordinacioni odbor imao bi da riješi najprije nekoliko osnovnih pitanja. U prvom redu potrebno je namaknuti financijska sredstva za uređivanje Maksimira. Nužno je da se omogući što bolje iskorišćavanje Maksimira kao šetališta i odmarališta građana izgradnjom dobrih putova, staza te osvjetljenjem važnijih dijelova i dr. u dubljim predjelima ... Iskonski građevni objekti, ukoliko su oštećeni ili nestali, trebalo bi da budu rekonstruirani tako kako bi se što više približili originalnom izgledu. Maksimiru treba vratiti jugoistočni dio gdje se nalaze vojni objekti. Ljetnikovac i ostale historijske građevne objekte treba vratiti parku i dati im odgovarajuću namjenu. U kompleks Maksimira treba da se uključi i predjel 'Mirna koliba' s okolišem koji je vrlo podesan za izletište. Maksimiru treba pripojiti i područje zabavišta, kao i šumicu Maksimirec. U istočnom dijelu Maksimira treba obnoviti dva nestala vidikovca. Naknadno nastale objekte koji ne pripadaju u Maksimir potrebno je što prije ukloniti. To se u prvom redu odnosi na armiranobetonske bazene u hrastovoj skupini na Velikoj livadi te na građevne objekte bivše Pionirke željeznice ... Švicarska kuća je vrlo atraktivan objekt Maksimira. Trebalo bi je aktivirati uređenjem muzeja staroga Maksimira.«[23]

U vezi s posjećenošću građana i uređenjem parka, zgodno je pitanje postavljeno u novinskom stupcu:

»Jesu li zeleni prostori ... zapušteni jer građani za njih ne pokazuju zanimanje, pa nema za koga uređivati ih, ili se građani za njih ne zanimaju zbog toga što su u tako lošem stanju te, osim svježeg zraka i lijepog pogleda, ne pružaju posjetitelju ništa više?«[24]

U vezi s obnovom i uređenjem Maksimira, za što su bili raspisani i natječaji, koji su donijeli

19. Kao pod 11.
20. Kao pod 15.
21. »Vjesnik«, 30. I 1973.
22. »Večernji list«, 9. VI 1973.

23. Dr Milan Anić: »Iz prošlosti i problematike Maksimira kao prirodnog, pejzažnog i kulturno-historijskog spomenika«, »Hortikultura« 1965.
24. »Večernji list«, 27. VIII 1973.

nekoliko vrlo uspjelih rješenja, valja naglasiti da treba sačuvati osnovnu koncepciju parka: njegov izvorni izgled, oblik i karakter. U granicama mogućnosti trebalo bi Maksimiru vratiti obilježja vremena u kojem je park nastao. Tamo gdje se mnogo toga izmijenilo, trebalo bi uspostaviti prvotno stanje. Čitav Maksimir, dakle i južni (perivoj) i sjeverni dio (park-šuma), treba sjediniti kao biološku i hortikulturno-urbanističku cjelinu. I, konačno, obnovom i uređenjem Maksimiru se ne bi smjeli dati elementi i sadržaji koji bi umanjili njegovu umjetničku vrijednost i značenje kao kulturno-povijesnog spomenika.

I još nešto: trebalo bi utemeljiti jedinstvenu upravu nad cijelim područjem Maksimira (danas ih je trinaest) na čelu sa stručnjakom, po mogućnosti pejzažnim arhitektom.

Važnija literatura

1. Dr inž. Andre Mohorovičić: »ANALIZA HISTORIJSKO-URBANISTIČKOG RAZVOJA GRADA ZAGREBA«, Zagreb, 1952.
2. Dr Artur Schneider: »BARTOL FELBINGER«, Zagreb, 1929.
3. Dr Lelja Dobronić: »BARTOL FELBINGER I ZAGREBAČKI GRADITELJI NJEGOVA DOBA«, Zagreb, 1971.
4. »CVIJETNE ZABAVE U MAKSIMIRU«, Zagreb, 1930.
5. »CVIJETNI KORZO«, Zagreb, 1929.
6. Juraj Lachner: »DNEVNIK MAKSIMILIJANA VRHOVCA I ZAGREBAČKI MAKSIMIR«, Zagreb, 1943.
7. ENCIKLOPEDIJA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA, Zagreb, 1967—1968.
8. Stj. Jurić: »FAKULTETSKO DOBRO MAKSIMIR«, Zagreb, 1930.
9. Dr Milan Anić: »IZ PROŠLOSTI I PROBLEMATIKE MAKSIMIRA KAO PRIRODNOG, PEJSAŽNOG I KULTURNO-HISTORIJSKOG SPOMENIKA«, Split, 1965.
10. Juraj Lachner: »JOŠ NEKOJA MAKSIMIRSKA PITANJA«, Zagreb, 1943.
11. Juraj Lachner: »KAKO SU SAGRAĐIVANA MAKSIMIRSKA JEZERA«, Zagreb, 1943.
12. Draginja Jurman-Karaman: »KLASICISTIČKI ARHITEKTONSKI OBJEKTI MAKSIMIRA«, Zagreb, 1957.
13. Dr Stjepan Srkulj: »KULTURNO-HISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA«, Zagreb, 1925.
14. Dr Petar Knoll: »MAKSIMIR I NJEGOVA PROŠLOST«, Zagreb, 1940.

15. Vrt. arh. Smiljan Klaić: »MAKSIMIR KROZ STO GODINA«, Zagreb, 1943.
16. Draginja Jurman-Karaman: »MAKSIMIR, NAJLJEPŠI ZAGREBAČKI PARK«, Split, 1965.
17. Juraj Lachner: »MAKSIMIRSKA JEDRILICA«, Zagreb, 1943.
18. Juraj Lachner: »MAKSIMIRSKA ŠVICARSKA KUĆA«, Zagreb, 1943.
19. Ivan Ulčnik: »MAKSIMIRSKI PAROBROD«, Zagreb, 1943.
20. Dr E. Eisenhut: »NAŠ MAKSIMIR«, Zagreb, 1937.
21. »NOVI ULAZNI PORTAL U MAKSIMIRU«, Zagreb, 1914.
22. Juraj Lachner: »ONAJ NAŠ LIJEPI MAKSIMIRSKI KIOSK«, Zagreb, 1943.
23. »O POSTANKU MAKSIMIRA«, Zagreb, 1909.
24. Dr Franjo Bučer: »O POSTANKU MAKSIMIRA — USPOMENE NA PREDMETE KOJIH VIŠE NEMA«, Zagreb, 1944.
25. »PARK JURJAVES«, Beč, 1853.
26. Dr Lelja Dobronić: »PERIFERIJA ZAGREBA U 19. STOLJEĆU«, Zagreb, 1960.
27. Dr Artur Schneider: »PERIVOJI, VRTOVI I ŠETALIŠTA U STAROM ZAGREBU«, Zagreb, 1929.
28. »PERIVOJ JURJAVES—MAKSIMIR PRIJE 80 GODINA«, Zagreb, 1934.
29. »PRIRODNE ZNAMENITOSTI HRVATSKE«, Zagreb, 1973.
30. Ivan Ulčnik: »PROSLAVA STOGODIŠNJICE MAKSIMIRA«, Zagreb, 1943.
31. Ivan Ulčnik: »PROSLAVA STOGODIŠNJICE OPSTANKA I RAZVOJA MAKSIMIRA«, Zagreb, 1943.
32. Marija Jurić-Zagorka: »REPUBLIKANCI«, Zagreb, 1973.
33. Rješenje o zaštiti Maksimira kao spomenika kulture, Zagreb, 1964.
34. Rješenje o zaštiti Maksimira kao spomenika vrtne arhitekture, Zagreb, 1948.

35. A. F.: »SOKOLSKA MOGILA U MAKSIMIRU«, Zagreb, 1926.
36. Juraj Lachner: »STANDLOV MAKSIMIRSKI ALBUM«, Zagreb, 1943.
37. Gjuro Szabo: »STARI ZAGREB«, Zagreb, 1971.
38. »Sve oko nas«, Zagreb, 1973.
39. Arh. Josip Seissel: »URBANISTIČKI ZNAČAJ MAKSIMIRA«, Zagreb, 1964.
40. »Zagreb«, vodič, Zagreb, 1957.
41. »Zagreb«, vodič, Zagreb, 1970.
42. Adolf Hudovski: »ZAGREB I OKOLICA«, Zagreb, 1892.
43. Zrinjevčan: »ZAGREBAČKI PERIVOJI«, Zagreb, 1944.
44. Dr Lelja Dobronić: »ZAGREBAČKI VRTOVI I PARKOVI U 19. STOLJEĆU«, Zagreb, 1972.
45. »Zagreb u godini 1970. i 1971.«, Zagreb, 1972.
46. Dr Lelja Dobronić: »ZGRADE I POGONI NEKIH ZAGREBAČKIH TVORNICA DEVETNAESTOG STOLJEĆA U OČIMA SUVREMENIKA«, Zagreb, 1968.
47. Juraj Lachner: »ZNAMENITI BAROKNI STROP U MAKSIMIRSKOJ ŠVICARSKOJ KUĆI«, Zagreb, 1943.
48. Dr Stjepan Srkulj: »ZAGREB U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI 1093—1928«, Zagreb, 1928.
49. Marinka Kamenarović: »ZAŠTIĆENI I EVIDENTIRANI OBJEKTI PRIRODE ZAGREBA«, Split, 1965.
50. »Vjesnik« i »Večernji list«, Zagreb, 1973—1974.
51. Damir Mudrinjak, zapisi o istraživanju prošlosti Maksimira na temelju usmenih podataka.
52. Damir Mudrinjak: »IZ PROŠLOSTI MAKSIMIRA«, »Čovjek i prostor« br. 8/1974, str. 28-31, Zagreb, kolovoz 1974.
53. Damir Mudrinjak: »ZAGREBAČKI PERIVOJ MAKSIMIR«, »Danica 1975«, str. 165-167, Zagreb, 1974.

Kazalo

Aleja 58
»Bellevue« 24
Brezova koliba 31 (sl. 7)
Bubara 26
»Cirkvica« 55 (sl. 5)
Cvjetnjak 22
Dječačka grupa 24
Dolina dalija 58 (sl. 10)
Donje jezero 53 (sl. 15)
Drugo jezero 54
Fazanerija 23
Glavni ulaz 52 (sl. 3 i 9)
Golubinjak 23
Gornje jezero 54
Gostionica 19
Gradska lugarnica 59
Hram prirode 24
Humak 57
Jedrilica 23
»Jeka« 54 (sl. 11)
Jelenjak 23
Jezerce za kornjače 25
Kamenito sjedište 31
Kapelica sv. Jurja 55 (sl. 5)
Kiosk 56 (sl. 13)
Kip Madone 63 (sl. 18)
Kišobran 29
Koliba za goste 23
»Kula« 56 (sl. 13)
Lađa 23
Ljetnikovac 56 (sl. 4)
Madona 63 (sl. 18)
Majka Božja 63 (sl. 18)
Majka s djetetom 63
Mirna koliba 25 (sl. 14)
Mogila 57
Napuljski ribar 53
Narodni hram 26
Obelisk 55 (sl. 6)
»Parapluie« 29
Parobrod 28
Paviljon kod Prvog jezera 54 (sl. 11)
Paviljon na Velikoj livadi 24
Paviljon u Slavulj-gaju 59
Pčelinjak 26
Peradarnik 26
Peto jezero 59
Pijavičnjak 25
Piramida 55 (sl. 6)
Pivara 19
Pješčani trg 23
Portal 52 (sl. 3 i 9)
Prvo jezero 53 (sl. 15)
Pučki paviljon 26
Ribar 53
Ribarska kućica 31 (sl. 7)
Ružičnjak 22
Sirana 22
Sjedište kod lipe 54
Svilana 26
Sv. Juraj (kapelica) 55 (sl. 5)
Sv. Juraj (kip) 27
»Švajcarija« 22
Švicarska kuća 56 (sl. 12)
»Tihi san« 25 (sl. 14)
Tirolska kuća 56 (sl. 12)
Treće jezero 57
Trim staza 59
Vidikovac 56 (sl. 13)
Vinograd 25
Voćnjak 25
Vratarska kućica 53
Vrtlarica 29 (4. str. omota)
Zoološki vrt 61
Zvjerinjak 23
Žetelica 29 (4. str. omota)
Župni dvor 63 (sl. 17)

SLIKOVNI PRILOG

1. Maksimilijan Vrhovac

2. Juraj Haulik

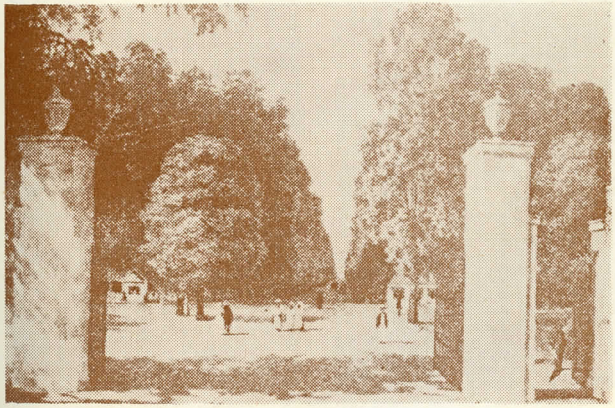

3. Glavni ulaz, prvotni oblik

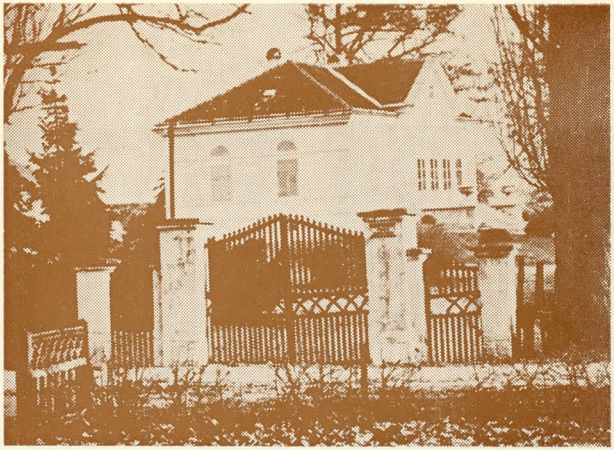

4. Ljetnikovac, s nekadašnjim dvorišnim portalom

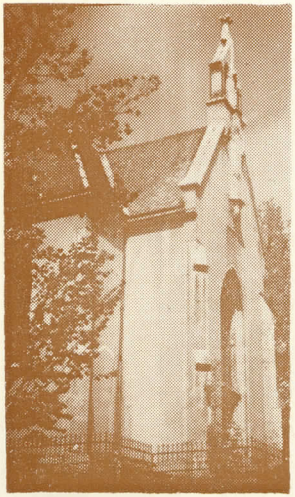

5. Kapelica sv. Jurja

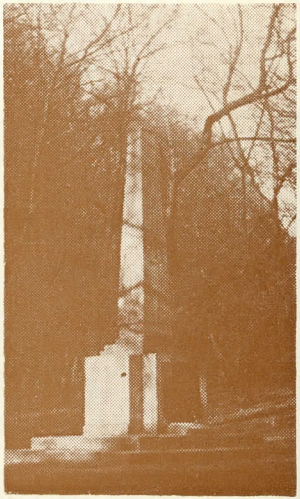

6. Piramida, spomenik Maksimiru

8. Deblo starog hrasta lužnjaka

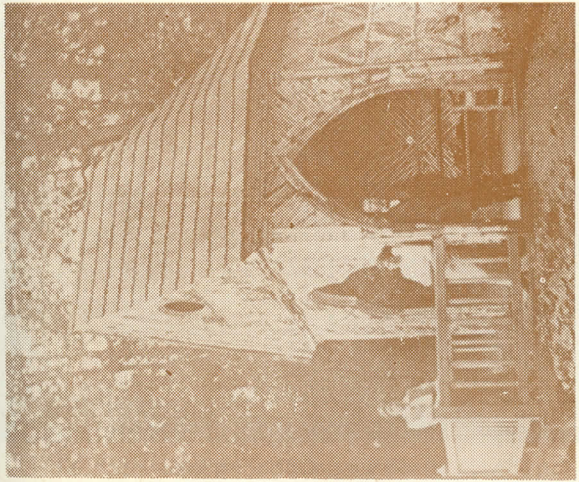

7. Brezova koliba

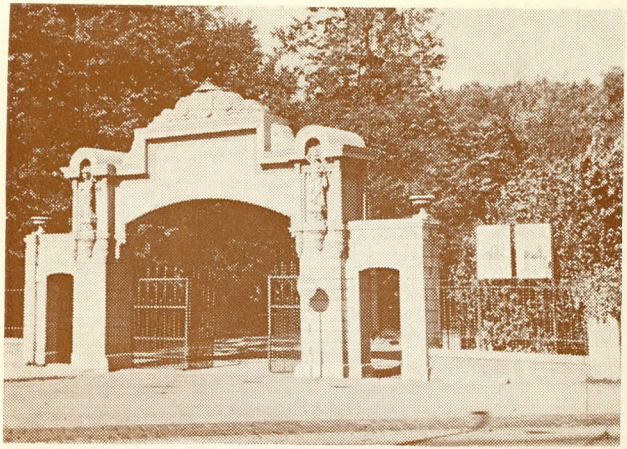

9. Glavni ulaz, danas

11. Paviljon kod Prvog jezera (»Jeka«)

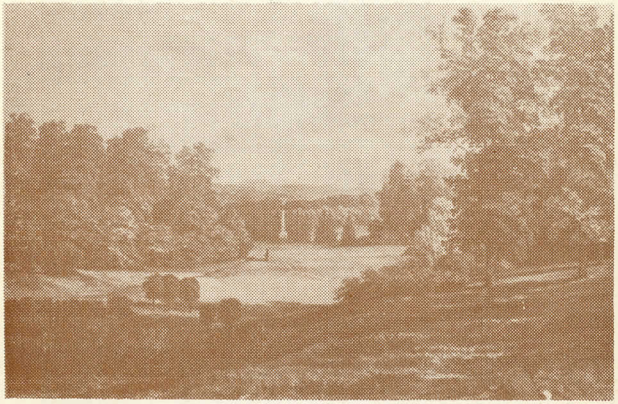

10. Dolina dalija, nekad

12. Švicarska kuća, danas obrasla drvećem

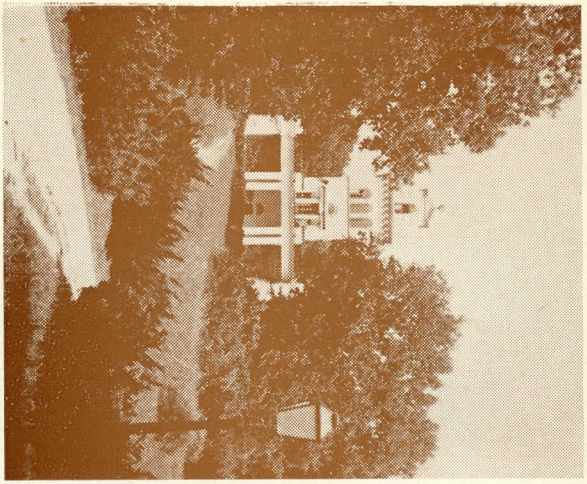

13. Vidikovac

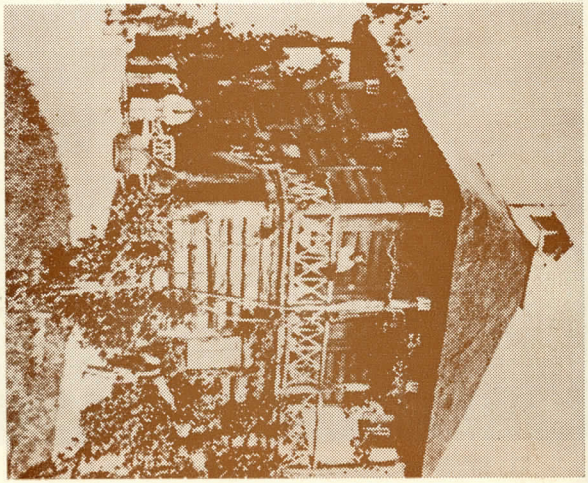

14. Mirna koliba

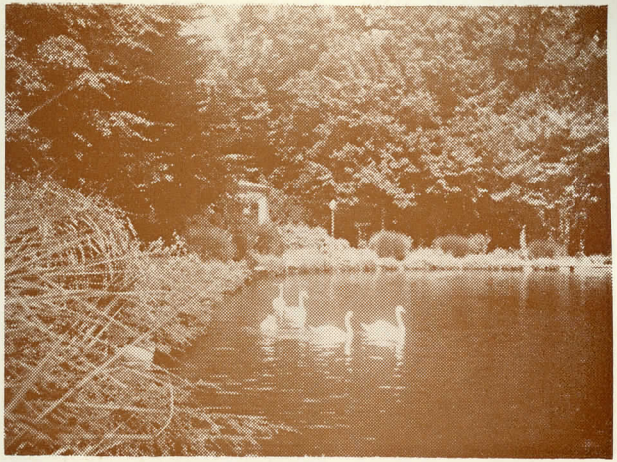

15. Ugođaj s Prvog jezera

16. Starinske laterne maksimirske...

17. Zgrada Župnog ureda sv. Jeronima

Fotografije:
Muzej grada Zagreba: 1, 2, 4, 14
Ivan Zasche (Park Jurjavés, Beč 1853): 3, 10 i 4. str. omota
Damir Mudrinjak: 3, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18
Božena Dobrinić: 7
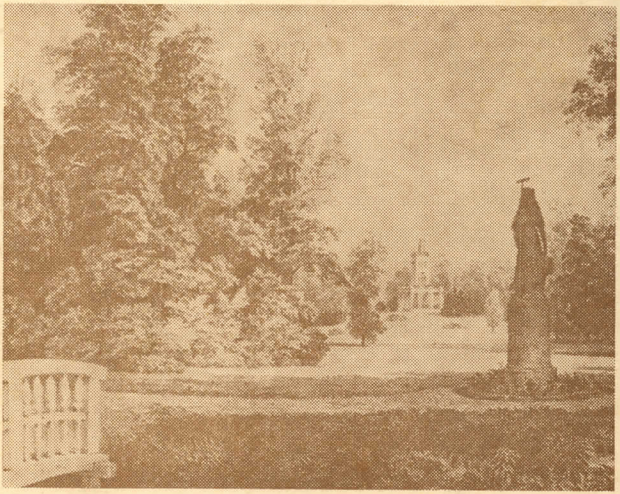
18. Madona, pred crkvom sv. Jeronima